

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА**

ФАКУЛЬТЕТ ПЕДАГОГІКИ, ПСИХОЛОГІЇ ТА СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

КАФЕДРА ПЕДАГОГІКИ ТА МЕТОДИКИ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ

**РОЗВИТОК ПІДПРИЄМЛИВОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ
В УМОВАХ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ**

**Кваліфікаційна робота
Рівень вищої освіти – другий (магістерський)**

Виконала:

студентка 6 курсу, 613 групи

спеціальності 013 «Початкова освіта»

КОЛЕСНИК ІННА ОЛЕКСАНДРІВНА

Керівник: канд. пед. наук, доц. Прокоп І. С.

*До захисту допущено
на засіданні кафедри
протокол № 6 від 22 листопада 2022 р*

Зав. кафедрою _____ проф. Романюк С. З.

ЗМІСТ

Вступ	3
Розділ 1. Теоретичні засади розвитку підприємливості молодших школярів	6
1.1. Сутність поняття «підприємливість» як ключової компетентності особистості	6
1.2. Проблема розвитку підприємливості молодших школярів в теорії та практиці зарубіжних і вітчизняних учених	17
1.3. Специфіка розвитку підприємливості у дітей молодшого шкільного віку	26
Висновки до першого розділу	36
Розділ 2. Організаційно-методичне забезпечення розвитку підприємливості молодших школярів в умовах Нової української школи	38
2.1. Констатувальне дослідження рівнів розвитку підприємливості молодших школярів	38
2.2. Принципи розвитку підприємливості молодших школярів в освітньому процесі Нової української школи	51
2.3. Активні методи і форми як інструмент розвитку підприємливості дітей молодшого шкільного віку	54
2.4. Розвиток творчого мислення як основи формування підприємливості учнів в умовах Нової української школи	62
Висновки до другого розділу	67
Висновки	69
Список використаних джерел	74
Додатки	83

ВСТУП

Актуальність дослідження. В умовах глобальних соціокультурних змін, що відбуваються в Україні та в усьому світі, надзвичайно актуальним є дослідження факторів, які визначають функціонування та розвиток особистості й суспільства. Пришвидшення темпів економічного і соціокультурного прогресу означає якісно нові вимоги до людської поведінки. З метою ефективної взаємодії у суспільстві людина має бути носієм сучасної інформації та нових систем поведінки. Людська поведінка і соціальні реформи постійно взаємодіють. Природа такої взаємодії полягає в тому, що, з одного боку, реформи змінили соціокультурні орієнтації індивідів, а з іншого – нові установки вплинули на хід реформ. Темпи змін у сучасному суспільстві є настільки швидкими, що підприємницький дух людини, її готовність продуктивно змінювати як себе, так і навколишній світ стає одним із ключових факторів розвитку суспільства. Сьогодні, як і раніше, актуальним є питання вивчення того, як будується система взаємодії людини і суспільства, як будується людина з власним «Я». Необхідно розглянути проблему виявлення поведінкових інновацій, які є джерелом трансформаційної ефективності в сучасному світі. Необхідно розглянути проблему виявлення поведінкових інновацій, які є джерелом трансформаційної ефективності в сучасному світі.

В Україні розуміють важливість розвитку підприємницької особистості. Виявляється, що в освітньому процесі Нової української школи однією із десяти компетентностей є «Підприємливість та ініціативність»: здатність генерувати нові ідеї та ініціативи й втілювати їх у життя для покращення власного соціального статусу та добробуту, а також суспільства та розвитку країни; здатність раціонально діяти як споживач, ефективно використовувати особисті заощадження, приймати відповідні рішення у сферах зайнятості, фінансів та ін.

Стан дослідження проблеми. Наукову цінність у площині поставлених питань мають дослідження з аналізу підприємницької компетентності (Н. Балик, Ю. Білова, Н. Морзе, С. Прищепа, О. Проценко, М. Стрельников та ін.) як інтегративна здатність до творчого пошуку, можливість реалізації нових ідей, вирішення різноманітних проблем у повсякденному, професійному, соціальному житті (Н. Морзе, Н. Балик), як проблематичний, суперечливий, багатосаровий процес, що спрямовує особистість до набуття підприємницьких знань та формування підприємницької поведінки і на цій основі – формування свідомості (О. Проценко).

Проблемі формування підприємливості особистості присвячені наукові дослідження вітчизняних та зарубіжних учених: Ю. Білової, Є. Бобинського, Т. Бортнюк, А. Гіба, Д. Куратко, Г. Назаренко, Н. Ротманової, М. Товкан, Р. Шиян, М. Паоло Басігалупо, В. Гартнер, П. Друкер, Р. Кантільон та ін.

Однак українське розуміння та дослідження підприємництва здебільшого зосереджено на концептуально-теоретичних основах, тому його формування потребує ретельного вивчення, особливо як ключової компетентності для молодших школярів в освітньому процесі Нової української школи.

Саме тому виникла необхідність здійснення наукового дослідження на тему: «Розвиток підприємливості молодших школярів в умовах Нової української школи».

Об'єкт дослідження – розвиток підприємливості як ключової компетентності молодшого школяра.

Предмет дослідження – організаційно-методичне забезпечення розвитку підприємливості молодших школярів в умовах Нової української школи.

Мета дослідження – теоретичне обґрунтування організаційно-методичного забезпечення розвитку підприємливості молодших школярів в умовах Нової української школи.

Завдання дослідження:

- здійснити ретроспективний аналіз проблеми розвитку підприємливості молодших школярів в теорії і практиці зарубіжних і вітчизняних учених;
- на основі аналізу чинних освітніх нормативних документів розкрити сутність поняття «підприємливість» як ключової компетентності особистості;
- емпірично дослідити рівень розвитку підприємливості учнів початкової школи;
- обґрунтувати організаційно-методичне забезпечення розвитку підприємливості учнів молодшого шкільного віку в умовах Нової української школи.

Методи дослідження. Для вирішення дослідницьких задач нами були використані наступні методи науково-педагогічного дослідження, а саме: теоретичні методи: аналіз психолого-педагогічної та методичної літератури; практичні методи: тестування, анкетування; методи обробки та інтерпретації даних.

Теоретичне та практичне значення роботи полягає в тому, що матеріали дослідження можуть бути використані вчителями-практиками у процесі організації освітнього процесу у початковій школі та провідними методистами з метою подальших наукових розвідок. Інформаційною базою дослідження є наукові праці з основ економічної та фінансової грамотності вітчизняних та зарубіжних вчених у галузі освіти, публікації в періодичних виданнях, Державний стандарт початкової освіти, Концепція Нової української школи, Концепція розвитку економічної освіти, а також інтернет-ресурси.

Структура дослідження. Магістерська робота складається зі вступу, двох розділів, висновків до кожного з розділів, загальних висновків, списку використаних джерел та додатків.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМЛИВОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

1.1. Сутність поняття «підприємливість» як ключової компетентності особистості

З кінця 20 століття до початку 21 століття характер освіти змінився, і його спрямованість, цілі та зміст тяжіють до все більшого вільного розвитку людей, творчої ініціативи, самостійності учнів, конкурентоспроможності та мобільності майбутніх фахівців. У зв'язку з цим все більшого значення набувають компетентнісні підходи до освіти.

Саме тому, перспективним напрямком педагогічної науки і практики є формування ключових компетентностей людини.

Питання про ключові компетенції сьогодні є предметом обговорення в усьому світі. Особливо актуально ця проблема зараз звучить у зв'язку з модернізацією української освіти.

Введення компетенцій у нормативну та практичну складову освіти дає можливість вирішувати проблему, типову для української школи, коли учні можуть добре оволодіти набором теоретичних знань, але зазнають значних труднощів у діяльності, яка потребує використання цих знань для вирішення конкретних життєвих завдань чи проблемних ситуацій.

Нині немає загальноприйнятого визначення компетенції.

Спільним для всіх визначень є розуміння її як здатності особистості справлятися з різними завданнями.

Вперше орієнтована на компетенції освіта (освіта, заснована на компетенціях: competence-based education) сформувалося в 70-х роках в Америці. Компетенція в перекладі з латинської означає коло питань, у яких людина добре обізнана, має знання та досвід.

На думку доктора педагогічних наук Германа Селевка, компетенція – це готовність суб'єкта ефективно організувати внутрішні та зовнішні ресурси для постановки та досягнення мети. Під внутрішніми ресурсами розуміються знання, вміння, навички, надпредметні вміння, компетентності (способи діяльності), психологічні особливості, цінності тощо.

Під ключовими компетенціями маються на увазі найбільш універсальні за своїм характером і ступенем застосування компетенції. Їх формування здійснюється у межах кожного навчального предмета, власне, вони – надпредметні.

Компетенції слід відрізнити від освітніх компетенцій, тобто від тих, які моделюють діяльність учня щодо його повноцінного життя у майбутньому. Наприклад, до певного віку громадянин ще не може реалізувати будь-яку компетенцію, але це не означає, що її не слід формувати у школяра. І тут говорять про освітню компетенцію.

Компетенції для учня – це образ майбутнього, орієнтир для освоєння. Але в період навчання у нього формуються ті чи інші складові цих «дорослих» компетенцій, і щоб не лише готуватися до майбутнього, а й жити в теперішньому, він освоює ці компетенції з освітньої точки зору. Освітні компетенції належать не до всіх видів діяльності, в яких бере участь людина, наприклад, дорослий фахівець, а лише до тих, що включені до складу загальноосвітніх областей та навчальних предметів. Такі компетенції відображають предметно-діяльнісну складову загальної освіти та покликані забезпечувати комплексне досягнення її цілей.

Багато ідей компетентнісного підходу з'явилися в результаті вивчення ситуації на ринку праці та визначення тих вимог, які складаються стосовно працівника. Які ж якості компетентності хоче бачити у випускнику сучасний роботодавець?

Насамперед, наполегливість, самостійність, відповідальність, комунікабельність, здатність бачити проблеми і вирішувати їх самому і в групах, готовність і здатність постійно вчитися новому в житті та на роботі,

самостійно й за допомогою інших знаходити та застосовувати потрібну інформацію, працювати в команді.

Таким чином, ключові компетенції стають певним обов'язковим мінімумом вимог роботодавців до будь-якого фахівця.

Рівень освіченості сьогодні визначається обсягом знань, їх енциклопедичністю. З позицій компетентного підходу рівень освіченості визначається здатністю вирішувати проблеми різної складності на основі наявних знань. Компетентнісний підхід не заперечує знання, але він акцентує увагу на здатності використовувати отримані знання.

З позицій компетентного підходу основним безпосереднім результатом освітньої діяльності стає формування ключових компетенцій.

Ключовими називають компетенції, які є універсальними, що застосовуються у різних життєвих ситуаціях. Ними повинен володіти кожний член суспільства. Названі вони ключовими, оскільки є свого роду ключем до успішного життя людини у суспільстві.

Немає єдиного узгодженого переліку ключових компетенцій. Під час симпозіуму Ради Європи на тему «Ключові компетенції для Європи» було визначено зразковий перелік ключових компетенцій для Євросоюзу, який використовували українські вчені, розробники компетентнісного підходу.

У «Стратегії модернізації змісту загальної освіти» визначено 7 груп ключових компетентностей:

1. Ціннісно-сміслові компетентності – це компетентності, пов'язані з ціннісними орієнтирами учня, його здатністю бачити і розуміти навколишній світ, орієнтуватися у ньому.

2. Загальнокультурні компетентності – це досвід діяльності у галузі національної та загальнолюдської культури духовно-моральні основи життя людини та людства.

3. Навчально-пізнавальні компетентності – це сукупність компетентності учня у сфері самостійної пізнавальної діяльності. Сюди

входять методи організації цілепокладання, планування, аналізу, рефлексії, самооцінки.

4. Інформаційні компетентності – навички діяльності стосовно інформації у навчальних предметах та освітніх галузях, а також у навколишньому світі.

5. Комунікативні компетентності – знання мов, способів взаємодії з навколишніми та віддаленими подіями та людьми; навички роботи у групі, колективі, володіння різними соціальними ролями. Учень повинен уміти уявити себе, написати листа, анкету, заяву, поставити питання, вести дискусію та ін.

6. Соціально-трудова компетентності – виконання ролі громадянина, спостерігача, виборця, представника, споживача, покупця, клієнта, виробника, члена сім'ї. До даних компетентностей входять, наприклад, вміння аналізувати ситуацію на ринку праці, діяти відповідно до особистої та суспільної вигоди, володіти етикою трудових та цивільних взаємин (Стратегія модернізації змісту освіти).

Компетентності особистісного самовдосконалення направлені на освоєння способів фізичного, духовного та інтелектуального самовдосконалення, емоційної саморегуляції та самопідтримки. До цих компетентностей належать правила особистої гігієни, турбота про своє здоров'я, статева грамотність, внутрішня екологічна культура, способи безпечної життєдіяльності.

Сучасна реальність, яка потрібна освітянському світу для реалізації Концепції Нової української школи, характеризується творчими модернізаційними викликами, пов'язаними з місією зміни вчителя в контексті європейського професіоналізму, зберігаючи при цьому найкращі характеристики національного етносу, спрямованого на організацію компетентнісної навчальної діяльності, формування ініціативної, творчої та відповідальної всебічно розвиненої особистості. Очевидно, це реалізує компетентнісну парадигму сучасної освітньої спрямованості, зокрема

формування підприємливості в учнів початкової школи як ключової компетентності Нової української школи.

Відповідно до Закону України «Про освіту» (2017), компетентнісний підхід спрямований на формування нового покоління економічно грамотних, ініціативних, підприємливих громадян суспільства, відповідальних та інноваторів, які успішно працюють у своєму середовищі, приймають ефективні рішення.

У 2018 році Європейський парламент і Рада Європейського Союзу схвалили оновлений *Рамковий план ключових компетентностей для навчання впродовж життя*, який акцентує увагу окремо на підприємницькій компетентності. Ця здатність базується на творчості, критичному мисленні, вирішенні проблем, ініціативі, наполегливості та співпраці. Основні знання, навички, компетенції та ставлення, пов'язані з підприємництвом, такі:

- ознайомлення з можливостями втілення ідей в особисту, соціальну та професійну діяльність, а також дізнатися про методи планування та управління проектами;
- навички, засновані на творчості, включаючи уяву, стратегічне мислення, вирішення проблем і критичний аналіз творчих процесів та інновацій;
- ініціативність, активність, дослідження, сміливість і наполегливість у досягненні цілей, бажання надихати інших і цінувати їхні ідеї, емпатія, відповідальність за етичну поведінку протягом усього процесу.

У 2016 році було представлено Рамку підприємницьких компетентностей, також відому як *EntreComp*. Її було розроблено на основі комбінації підходів, які забезпечують засоби для посилення громадянського та організаційного підприємництва. Метою *EntreComp* було створення зв'язку між освітою та роботою. Відповідно до *EntreComp*, ініціативу та підприємливість можна в широкому сенсі визначити як здатність перетворювати ідеї на конкретні дії, які створюють цінність для інших, а не

лише для вас самих. Ініціативність і підприємливість виступають наскрізними ключовими компетентностями, що є необхідними кожному громадянину для самореалізації та розвитку, активної громадянської позиції, соціальної інтеграції та працевлаштування в суспільстві (Basigalupo, M., Kampylis, P., Punie, Y., VandenBrande, G., 2016).

Таблиця 1.1.

Концептуальна модель підприємливості EntreComp

Сфери	Компетентність	Підказки
1. Ідеї та можливості	1.1. Виявлення можливостей	Використовуйте свою уяву і здібності, щоб визначити можливості для створення певної цінності
	1.2. Креативність	Розвивайте креативні та змістовні ідеї
	1.3. Бачення	Працюйте, керуючись своїм баченням майбутнього
	1.4. Оцінювання ідей	Максимально використовуйте ідеї та можливості
	1.5. Етичне та обґрунтоване мислення	Оцінюйте наслідки та вплив ідей, можливостей і дій
2. Ресурси	2.1. Самосвідомість і самоєфективність	Вірте в себе та продовжуйте розвиватись
	2.2. Мотивація і наполегливість	Не втрачайте концентрації та не здавайтесь
	2.3. Мобілізація ресурсів	Зберіть необхідні вам ресурси й керуйте ними
	2.4. Фінансова та економічна грамотність	Розвивайте фінансові та економічні «ноу-хау»
	2.5. Мобілізація інших осіб	Надихайте інших, викликайте в них ентузіазм і залучайте до справи
3. Трансфон	3.1. Ініціативність	Дійте
	3.2. Планування та	Ставте пріоритети, організуйте

управління	та проводьте контроль
3.3. Долання бар'єрів, пов'язаних із неоднозначністю, невизначеністю та ризиками	Приймайте рішення стосовно непевності, двозначності та ризику
3.4.Співпраця з іншими особами	Створюйте команду,співпрацюйте та гуртуйте довкола себе людей
3.5.Навчання через досвід	Учіться в процесі діяльності

Відповідно до концептуальної моделі EntreComp (або EntreComp Framework), підприємливість визначається як здатність особистості використовувати можливості та ідеї та перетворювати їх на цінність для інших. Створений таким чином «продукт» може бути фінансовим, культурним чи соціальним.

На рівні питання важливо, що в країнах Європейського Союзу підприємливість також визначається як ключова компетентність, яка розкривається як «здатність втілювати ідеї в дії», яка накопичує творчий потенціал, інноваційну здатність і волю до прийняття ризиків, а також здатність планувати проекти та керувати ними для досягнення поставлених цілей.

Поза сумнівом є те, що формування підприємливості передбачає розвиток активної та ініціативної особистості людини, яка майстерно розпоряджається своїми накопиченнями, здатна до виправданого ризику, утілення своїх ідей у життя; бажає активно взаємодіяти із суспільством. Це, явно, засвідчує надзвичайну важливість компетентності, необхідність її формування з якомога молодшого віку – саме з початкової школи, з опорою на актуальні в майбутньому соціально-економічні ролі школярів, такі як: «Я– особистість і громадянин», «Я – власник», «Я –учасник ринку праці», «Я– споживач», « Я–виробник» тощо.

Концептуальні основи та первинні тези згаданого документа є важливими і для України, особливо в умовах її євроінтеграції. Саме тому у Концепції Нової української школи містяться найважливіші компетентності, які є необхідними і для успішної самореалізації особистості в суспільстві, і для життя. Серед таких особливу увагу приділено ініціативності та підприємливості у рамках формування соціальної компетентності з опорою на те, що основоположним напрямом сучасного навчально-виховного процесу повинна стати духовно- економічна соціалізація особистості дитини молодшого шкільного віку, насамперед як суб'єкта соціально-економічних відносин. Все це повинно стати стержнем особистості молодшого школяра, сприятиме реалізації свідомого, відповідального вибору особистісної позиції у царині соціально- економічних взаємозв'язків, налагодженню партнерських відносин як в бізнесі, так і в суспільних взаєминах.

Утім переймаючи європейські цінності, не слід нехтувати й власною національною та історичною практикою розвитку багатьох поколінь. У даному контексті зазначимо, що проблема розвитку підприємливості та ініціативності, не є новою у суспільній думці і бере початок ще починаючи від грецьких філософів (концепція «розумного егоїзму» Аристотеля) до промислового напрямку (К. Ушинський), прагматичного (М. Шелгунов), політехнічного (А. Луначарський), індустріального (П. Блонський), господарського (А. Макаренко) виховання, а також до наповненого економічною суттю трудового виховання (В. Сухомлинський) у ХХ ст.

До речі, підприємливість та ініціативність у радянський період аналізувалися у низці праць, присвячених економічному вихованню. Наприклад, можемо згадати комплексні програми трудової школи С. Шацького, за якими передбачалося створення системи різносторонніх впливів на особистість дитини, формування та розвиток її підприємницьких здатностей, життєвої

компетентності, організація праці на благо громади, вміння спрогнозувати її результати для країни.

Зокрема у теоретичних дослідженнях А. Макаренка відображено ідеї випереджального виховання, орієнтації на «людську творчість», виховання колективізму, ощадливості, оперативності, діловитості, доброчесності, старанності, відповідальності, розвиток навичок поводження з грошима тощо.

Слід також згадати і австрійського економіста Й. А. Шумпетера, який одним із перших ще у 1912 році розкрив сутність поняття «підприємництва» і пов'язав його з функцією реалізації новацій у виробництві, створення новітніх комбінацій різних чинників виробництва і впровадження їх в економіку з ціллю забезпечення економічного росту. Також вченими В. А. фон Хайєком, Дж. Доланом, Е. Лідсеєм було уточнено основну роль підприємництва, яку вони вбачали у подоланні старих стандартів в економіці, відкритті сучасних рентабельних перспектив економічних систем.

Слід наголосити також і на рівень прояву уваги до економічного виховання, який характеризувався то зростанням, то спаданням відповідно до державної політики.

Отже, з огляду на вище викладене можна зрозуміти деякі зміни акцентів і розуміння таких компетентностей як ініціативність і підприємливість у Концепції Нової української школи. Поміж основних характеристик цих понять є уміння: продукувати нові ідеї й ініціативи, реалізовувати їх у життя з ціллю підвищення як особистого соціального статусу й достатку, так і розвитку суспільства й держави в цілому; раціонально поводити себе як споживач, ефективно послуговуватися індивідуальними заощадженнями, схвалювати доцільні рішення у сфері зайнятості, фінансів та ін.

Як бачимо, одночасно з акцентуванням на соціально-економічній соціалізації дитини, у деякій мірі відбувається послаблення духовно-ціннісного аспекту. Проте, попри проголошення Концепцією Нової української школи необхідності формування й розвитку ініціативності та підприємливості, соціальної компетентності, наявності поглибленої науково-методичної бази ознайомлення з економікою відбувається обмеження унаповнюваності інваріантної частини навчального плану та межовим навантаженням школярів. Недостатня готовність вчителів, а також відсутність уваги до виховання духовності теж у певній мірі перешкоджає вирішенню виховного завдання.

Підсиленням у вирішенні даної проблеми є розроблена науково-методична база за період незалежності України, а саме ряд авторських програм, серед яких:

- «Основи економіки» для молодших школярів 2-4 класів (Л.Бездольна, Р. Білан),
- «Економіка для молодших школярів» для учнів 3-4 класів загальноосвітніх навчальних закладів (Т. Гільберг, О. Юхимович),
- «Неперервна економічна освіта» (І. Сасова, О. Падалка, О. Шпак),
- «Основи економіки» для 2-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів (Т. Власенко, М. Гуренок, І. Дорогопулько),
- «Казкова економіка»: програма економічних знань для початкової школи на засадах етнопедагогіки (М. Чумарна),
- «Азбука економіки» (Н. Постоцька, О. Куріпко),
- Факультативний курс «Основи економічних знань» для 3-4 класів загальноосвітньої школи (укладач О. Божко),
- програма курсу для роботи з дітьми дошкільного і молодшого шкільного віку з економічного виховання (Н.Смелянська),
- пошуково-експериментальна програма з економічної психології «Проектування наступності в розвитку економічного мислення дітей

дошкільного та шкільного віку» (Н. Побірченко),

- Концепція розвитку економічного мислення особистості (Ю. Лелюк, О. Решетняк, І. Тимченко), та ін.

Зазначимо, у статті 12 Закону України «Про освіту» (2017) вказано, що підприємництво визначається здатністю продукувати нові ідеї та ініціативи, втілювати їх у життя з метою підвищення власного соціального статусу та добробуту, а також соціального та національного розвитку як здатність йти на підприємницький ризик.

Зауважимо, що у Державному стандарті (2018) серед ключових компетентностей, якими повинен оволодіти здобувач освіти, також наскрізною лінією в усіх навчальних предметах визначено підприємливість. Низка міжнародних документів, а саме: «Європейський акт про малий бізнес», «Ключові компетентності для навчання упродовж всього життя (Європейські орієнтири)», «Новий план дій для Європи стосовно розвитку навичок»; «План дій з навчання підприємливості на період до 2020 року», також декларує вагомість формування підприємливості як однієї з ключових компетентностей життя.

Зазначимо, що Концепція «Нова українська школа» також розкриває ініціативність і підприємливість як основну ключову компетентність сучасної школи. При цьому під даною компетентністю розглядають «уміння генерувати нові ідеї й ініціативи та втілювати їх у життя з метою підвищення як власного соціального статусу та добробуту, так і розвитку суспільства і держави», «уміння раціонально вести себе як споживач, ефективно використовувати індивідуальні заощадження, приймати доцільні рішення у сфері зайнятості, фінансів тощо» (Ліскович О., 2017).

1.2. Проблема розвитку підприємливості молодших школярів в теорії та практиці зарубіжних і вітчизняних учених

Саме слово «підприємливість» до недавнього минулого не входило до педагогічної лексики. Сьогодні ситуація змінюється і багато авторів у своїх працях розглядають термін «підприємливість». Згідно словника підприємця:

«підприємливість – це винахідливість, поєднана з енергією та практичністю». У великому тлумачному словнику підприємлива людина – «енергійна, винахідлива, яка має практичний досвід, сміливий, рішучий, відважний організатор вигідних підприємств» (2005).

Р.Брокгауз у своїй праці «Психологія підприємництва» стверджує, що підприємливість – це діяльність, що демонструє інноваційність, економічну творчість, високий рівень самостійності у виборі шляху до наміченої мети. З погляду економіста А.І.Агеева, підприємлива людина, це людина, яка здатна керувати будь-якою справою, комбінувати ресурси, працю, матеріали таким чином, що в результаті значно підвищується первісна цінність кожної з них.

У багатьох дослідженнях підприємливості особливе місце приділяється здатності особистості приймати рішення в різних ситуаціях. Так, у визначенні підприємливості Ю.Білової говориться, що підприємливість містить елементи новизни та реалізується у діяльності, орієнтованій на прийняття та реалізацію високоефективних рішень (Білова Ю., 2013). М. Ляшенко визначає заповзятість як активність, ініціативність, творчість працівників, які спрямовані на підвищення якості та ефективності прийнятих рішень (Ляшенко М., 2016).

У всіх наведених визначеннях домінує економічний зміст підприємливості як складової ділової людини. Загальноновизнано, що слова «діловитість», «ініціатива», «підприємливість» синонімічні, але це не зовсім так.

Підприємливість – категорія ширша і змістовніша, ніж діловитість, яка є формою прояву власне ділових якостей. Заповзятливість відрізняє

всеосяжність підходу до оцінки та реалізації ситуацій, причому зазвичай це поняття прийнято співвідносити з вирішенням порівняно значущих економічних завдань. Зокрема, ряд дослідників, розглядаючи особу підприємця, зазначають, що підприємливість є однією з провідних якостей особистості, що визначають її здатність до організації підприємницької діяльності. Семантичний аналіз досліджуваної якості в англійській мові показує два значення: підприємництво та підприємливість (сміливість, ініціативність). Ця обставина вказує на те, що ці два поняття взаємопов'язані. На підтвердження вище сказаного слід зазначити, що Ф.Фон Хайек визначає підприємливість та підприємництво, як два тотожні поняття та стверджує, що підприємництво і підприємливість є характеристикою особистості. Однак, не всі підприємливі за своїм психологічним складом люди є підприємцями. Можна навести безліч прикладів, коли підприємливі люди виявляють цю властивість у найрізноманітніших видах діяльності, але не стають підприємцями у бізнесі. Головним чином тому, що ці люди спрямовані на іншу мету і ставали добрими лікарями, психологами, соціальними філософами. І тільки тоді, коли в основі лежить прагнення до прибутку, підприємливість стає запорукою успішної підприємницької діяльності.

З іншого боку, підприємливість людей проявляється не лише у сфері бізнесу, а й у генеруванні ідей у науці, у винаходах, у культурній творчості, у політичній діяльності і навіть у побутовій сфері в багатьох, котрі займаються професійною підприємницькою діяльністю. На наш погляд, саме вміння висунути нестандартну ідею і втілити її в життя відрізняє підприємливу людину.

Як характеристики ситуації, в якій проявляється підприємливість, відзначається її нестандартність, оригінальність, непередбачуваність (О. Коберник, О. Ліскович, Р. Хізрарч та ін). На думку вчених, підприємливою може вважатися та людина, яка мислить гнучко, масштабно і перспективно, енергійна, вміє виявити наполегливість у реалізації рішень, готова йти на

ризик. Психолог Р.Хізрач підкреслює, що підприємливість характеризується, перш за все, незалежністю мислення, його нестандартністю, почуттям господаря своєї долі, здатністю йти на ризик. У дослідженнях вчених наголошується, що підприємливість носить індивідуально-особистісний характер, проявляючись лише в певних економічних, соціальних, політичних, правових ситуаціях, тобто залежить від зовнішніх умов. Людина вступає з іншими людьми у різні відносини: виробничі, політичні, моральні, суспільні та інші. Саме у суспільстві вона виявляє свої здібності, можливості, свою підприємливість.

Таким чином, можна говорити про підприємливість як про соціальну якість особистості, що реалізується у трудовій, пізнавальній, науковій, художній, комерційній діяльності. По суті немає сфери діяльності, яка не потребує ініціативних, творчих, нестандартних ідей. Ми дотримуємося думки Р.Хізрача, який вважає, що підприємливість відображає особливу громадську якість людини і здатність соціальних суб'єктів до цілеспрямованої взаємодії з середовищем; якість, що базується на потребах та інтересах особистості, проявляється як більш менш енергійна самодіяльність, спрямована на перетворення різних областей дійсності і самих суб'єктів, також на перетворення самого себе.

Цікавим нам є розуміння сутності підприємливості О. Коберник. У своїх наукових працях вона зазначає, що можливі два види прояву підприємливості (Коберник О., 2014). Перший виявляється у виконанні підприємницьких ідей, другий у генеруванні цих ідей. У першому випадку відбувається осмислена участь людини у виробничій чи іншій сфері діяльності, що визначається інтелектуальною та професійною кваліфікацією та пов'язаним з нею рівнем заробітної плати. Цей вид відзначається прагненням якнайдорожче продати свою працю роботодавцю і водночас, будучи співвиконавцем ідей підприємця, бути зацікавленим у рентабельності та розквіті виробництва, установи в якій працює. Другий вид підприємливості проявляється у авторстві підприємницьких ідей, у їх

реалізації, отриманні позитивних результатів як прибутку, розширення виробництва, чи організації іншої, нової діяльності. А.Гельбак вважає, що не всі можуть бути носіями ідей та підприємцями-організаторами, хоч і мріють стати ними. Повинні бути підприємці-співвиконавці та виконавці підприємницьких задумів. Формування тих і інших процес складний і тривалий (Гельбак А., 2017). Іноді носій підприємницьких задумів та їх виконавець може бути в одній особі. Не виключено, що за певних обставин співвиконавець і виконавець підприємницьких задумів стане творцем і організатором нових підприємницьких ідей. Попри те, що у представленому розумінні підприємливості знову переважає економічна складова підприємливості, як до підприємницької діяльності, нам важливо, що тут підприємливість виявляється у генеруванні ідей. А також твердження, що за певних умов підприємливість можна сформувати.

У соціальній психології підприємливість розглядають у двох напрямках: як властивість особистості і як умова сучасного управління. У дослідженнях, присвячених проблемі формування підприємливості як професійно-ділової якості, розглядається її інтегративна природа. У зв'язку з цим, якість розуміється як сукупність властивостей, як і окрема властивість, виділяється інтегративна характеристика якостей, яка дає змогу зробити висновки про підготовленість фахівця.

На думку української дослідниці Ю. Білової, «підприємницька компетентність – це інтегральна психологічна якість особистості, яка проявляється в мотивованій здатності до творчого пошуку та реалізації нових економічних ідей і дає змогу вирішувати різноманітні проблеми в повсякденному, професійному, соціальному житті. Наявність підприємницької компетентності дає змогу особистості знаходити та застосовувати оптимальне поєднання ресурсів у процесі виробництва, створювати і впроваджувати в економічне життя суспільства інновації, йти на певний ризик, необхідний для виконання поставленої мети. Успіх підприємницької діяльності пов'язаний із самоорганізованістю, діловими та

особистісними якостями підприємця, ефективністю управління бізнесом. Важливими є лідерські якості, уміння розв'язувати конфліктні ситуації, приймати рішення в умовах невизначеності, працювати в команді, стимулювати й мотивувати зусилля працівників, створювати організаційні структури» (Білова Ю., 2013).

Особливе значення має положення про те, що «успішність у багатьох видах діяльності передбачає інтегрування особистих здібностей, якостей, елементів досвіду». Таке розуміння сутності інтегративності підприємливості спирається на філософське положення про те, що інтегративні системи описують систему в цілому, розкриваючи суспільні властивості її елементів.

Інтегративність обумовлена психологічною структурою особистості, зокрема тим, що будь-яка риса, властивість особистості – це продукт якості системи нижчого рівня.

Підприємливість як інтегративна якість особистості має свій склад і структуру.

Існує кілька варіантів поняття «структура». У більш широкому значенні слова структура визначається як єдність елементів, їх зв'язків та цілісності. Структурний підхід передбачає розгляд особистості як з погляду набору певних властивостей, так і відносин поміж них. У літературі мають місце різні наукові уявлення про структуру підприємливості (Ю. Білова, М. О. Коберник, О. Ліскович). Спроба перерахувати всі найбільш значущі компоненти підприємливості показала, що їх понад сорок. На думку М. Ляшенка, ядро системоутворюючих компонентів становлять 8-10 якостей. Завдання побудови структури підприємливості вимагає визначити, які якості особистості є найбільш значущими для становлення цієї властивості (ЛяшенкоМ., 2016). Кожен із дослідників пропонує свій набір властивостей особистості, що характеризує підприємливість. Найбільш близький нам за змістом склад, запропонований А. Гельбак. Однак у її дослідженні підприємливість визначається в одному ряді з ініціативністю,

цілеспрямованістю, наполегливістю, а ми вважаємо, що ці властивості є складовими підприємливості (А. Гельбак, 2017).

Грунтуючись на широко поширеному в науці підході, що визнає в особистості три основні сфери: когнітивну, афективну, поведінкову, (Б. Г. Ананьєв, Л. С. Виготський та ін.) ми пропонуємо власну структуру підприємливості, а саме співвіднесення конкретних властивостей особистості до різних компонентів підприємливості умовно. Усі властивості особистості взаємопов'язані і виражаються одне через інше. Спробуємо визначити смислове навантаження кожної з властивостей, притаманних підприємливості особистості.

Цілеспрямованість – послідовність, наполегливість, рішучість, ініціативність дій у вирішенні поставленої мети, дотримання обраного шляху та прийнятих рішень. Таким чином, цілеспрямованість передбачає, так чи інакше, наявність рішучості та ініціативності.

Ініціативність – здатність людини проводити суспільно значущі перетворення у світі на основі присвоєння багатств матеріальної та духовної культури, що виявляється у творчості, спілкуванні. Ініціативність особистості – активна життєва позиція людини, що виражається в її ідейній проникливості, послідовності у відстоюванні своїх поглядів, єдності слова та справи. Ініціативність має на увазі наявність у особистості комунікабельності, як готовності легко встановлювати та підтримувати позитивні контакти у спілкуванні й взаємодії з оточуючими, та організаторських якостей.

Рішучість – у філософському словнику визначається, як здатність людини самостійно приймати відповідальні рішення та неухильно реалізовувати їх у діяльності. Рішучість особливо яскраво проявляється у ситуаціях, коли вчинок пов'язаний з відомим ризиком і необхідністю вибору кількох альтернатив. Рішучість означає також здатність сміливо брати відповідальність за прийняте рішення, своєчасність дії, вміння швидко його виконувати чи затримувати. Виходячи з цього визначення можна

стверджувати, що рішучість пов'язана з готовністю особистості до ризику, а також з самостійністю та відповідальністю. Самостійність трактується як здатність без регулярного контролю та сторонньої допомоги визначити та сформулювати проблему, поставити мету та намітити шляхи її реалізації. Відповідальність характеризується свідомим дотриманням особи перед суспільством моральних принципів та правових норм, що виражають суспільну необхідність. Відповідальність як риса особистості формується у процесі спільної прикладної діяльності внаслідок інтеріоризації соціальних цінностей і правил. Готовність до ризику полягає у застосуванні незвичайного методу або прийому вирішення окремого завдання за відсутності повної впевненості у позитивному результаті, коли звичайні заходи є малоефективними. Ризик припустимо за умови всебічного аналізу та обліку ситуації, що склалася. Таким чином, ризик завжди пов'язаний із креативністю та винахідливістю.

Креативність пов'язується з винаходом чогось нового (для особистості та суспільства), тобто створенням нового продукту, винахідливість сприймається як здатність особистості ефективно виробляти рішення в ситуаціях, що характеризуються великою кількістю умов, або зменшувати ступінь ризику в ситуаціях з недостатньою кількістю інформації щодо їх рішення. Компетентність – якість особистості, що виявляється у загальній здатності до діяльності, заснованої на знаннях та досвіді, який набувається в процесі навчання і соціалізації та орієнтовані на самостійну та успішну участь у діяльності.

Більш повно розкрити сутність підприємливості можливо завдяки аналізу її функцій у навчанні та розвитку особистості загалом.

При аналізі функцій підприємливості ми відштовхувалися від визначення, що функція – це певний спосіб поведінки, властивий даному об'єкту і сприяє збереженню існування цього об'єкта; це таке ставлення частини до цілого, у якому частина забезпечує існування чи якусь форму прояви цілого.

Підприємливість, яка є схильністю особистості до самостійних дій, становить передумову розвитку самої особистості. Вона проявляє себе однією з важливих якостей людини, що дозволяє їй досягати успіху в умовах недостатньо організованого середовища, коли потрібно висунути нестандартну ідею і втілити її в життя.

Підприємливість загалом характеризується високим рівнем саморегуляції, пов'язаної з самостійною постановкою мети, вибором рішення і контролюванням ходу рішення, коли вольові зусилля використовуються для того, щоб знайти потрібну послідовність дій, проаналізувати результат та його скоригувати. Це сприяє розвитку цілеспрямованості та рішучості у діях, підйому енергії, подолання труднощів.

Наступна функція підприємливості проявляється як своєрідне скріплення соціального та індивідуального, що виражає відмінності, несхожість кожної людини, з одного боку, а з іншого – характеризує людину такого рівня розвитку, досягнувши якого вона може діяти як соціально-активна особистість (А. Гельбак, 2017).

На підставі наявних висновків про функції підприємливості у розвитку творчої особистості, а також спираючись на філософський зміст даної категорії, можна виділити наступні функції підприємливості:

- інноваційно-прагматичну, що виражається у створенні людиною суб'єктивно нових форм діяльності, орієнтованих на досягнення, що стимулює сили саморуку, саморозвитку особистості;
- захисну, яка полягає у відстоюванні інтересів, утвердженні свого «Я», динамічній єдності соціального та індивідуального, що активізує загальний тонус життєдіяльності;
- комунікативну, що здійснює взаємодію індивіда з навколишніми, соціальним середовищем.

В цілому, ми вважаємо, доречним додати ще прогнозуючу функцію, яка виражається в умінні прораховувати наперед результати своєї діяльності, передбачати наслідки своїх рішень, а також оцінювати ризики.

На підставі наведеного аналізу підходів до сутності підприємливості, у своєму дослідженні ми розуміємо підприємливість як інтегральну властивість особистості, що забезпечує досягнення мети та успіху у певних економічних, соціальних, політичних, правових ситуаціях, коли індивіду необхідно висунути ідею та втілити її в життя.

Ми відзначаємо соціальну суть підприємливості. Суспільна природа людини не передається у спадок від батьків дітям. Ні ініціативність, ні самостійність, ні відповідальність не є вродженими. Лише у суспільстві, внаслідок спільної діяльності формуються властивості особистості, що характеризують підприємливість. Таким чином, на нашу думку, можна керувати процесом формування цієї якості, створивши відповідні умови.

Отож, підприємлива компетентність розглядається таким чином – здатність генерувати ідеї та реалізовувати їх, використовуючи набуті знання та навички у різних сферах життя та роботи; бачити проблеми та приховані в них можливості; ставити цілі та досягати їх; проводити спільні заходи, виявляти ініціативу та нести відповідальність за результати; гнучко реагувати на зміни та йти на розумний ризик.

Підприємлива людина:

- думає творчо – відкритий, допитливий, вміє генерувати нові ідеї та творчо вирішувати проблеми, навчається на своїх помилках та здатний помічати можливості на глобальному рівні;
- є сміливим ініціатором – мотивований та самостійний, вміє мислити масштабно та амбітно, ставить високі цілі, намагається досягти кращих результатів та наважується приймати рішення і пробувати різні варіанти.
- діє розумно – є цілеспрямованим, вміє оцінювати наслідки своїх вчинків для самого себе та для оточуючих, вміє свідомо планувати та використовувати ресурси та налагоджувати партнерські відносини.

- несе відповідальність і піклується – враховує інтереси навколишніх людей та середовища, діє відповідально та справляється з невизначеністю та невдачами.

1.3. Специфіка розвитку підприємливості у дітей молодшого шкільного віку

Нині турбує той факт, що збільшується чисельність дітей, які не хочуть навчатися, розуміючи, що це важко та нецікаво. Вчителі нарікають на те, що діти мало виявляють зацікавленість у осмисленні матеріалу, на уроках частіше відмовчуються. Багато школярів відчують негативне емоційне ставлення до навчальних завдань, наприклад, «моє бажання, щоб не було домашніх завдань» або «ненавиджу математику». Щонайменше зіткнення з труднощами веде до негативного сприйняття навчання. В учнів найчастіше відсутні прагнення та вміння самостійно присвоювати нову інформацію та досвід. На думку деяких вчених, нині знижується когнітивний розвиток дітей, їх енергійність, бажання активно діяти, зростає емоційний дискомфорт. Велику групу складають діти, котрим характерно несприятливий, проблемний перебіг психічного розвитку в онтогенезі. Спостерігаються психологічна незрілість, інфантильність.

Однією з проблем неблагополучного протікання навчального процесу стає відсутність активної позиції, коли діти не хочуть осмислювати запропоновану діяльність, а чекають, коли за них усвідомлять вчителі та батьки. З одного боку, навчаючись у школі, учні набувають важливих знань, умінь, навичок, з іншого боку – відчують труднощі у використанні засвоєного матеріалу у своїй власній діяльності. Наприклад, можуть вирішувати завдання під керівництвом дорослого, проте аналогічне завдання самостійно виконати нездатні. Можливою причиною може бути порушення у сфері особистісного розвитку.

Розвиток дитини – складний динамічний процес якісних новоутворень у структурі її особистості, що відбувається у результаті взаємодії чотирьох основних чинників: її природного психофізіологічного розвитку; виховання та навчання як системи цілеспрямованих впливів; її власної соціальної діяльності та різноманітних впливів навколишнього соціального середовища. Джерелом та результатом такого розвитку виступає освоєння нових видів діяльності, нових соціальних просторів та нових відносин.

Молодший шкільний вік (з 6 до 10 років) визначається важливою зовнішньою обставиною у житті дитини – вступом до школи. Дитина, що вступила до школи, автоматично займає зовсім нове місце в системі відносин людей: у неї з'являються постійні обов'язки, пов'язані з навчальною діяльністю. Близькі дорослі, вчитель, навіть сторонні люди спілкуються з дитиною не тільки як з унікальною людиною, але і як з людиною, яка взяла на себе зобов'язання (неважливо - вільно чи з примусу) вчитися, як усі діти у її віці. До кінця дошкільного віку дитина є у певному сенсі особистістю. Вона усвідомлює, яке місце посідає серед людей (вона, дошкільник) і яке місце їй належить зайняти в найближчому майбутньому (вона піде вчитися в школу). Одним словом, дитина відкриває для себе нове місце у соціальному просторі людських відносин.

Розглянемо докладніше особливості молодшого шкільного віку. Важливою віковою особливістю є наслідування – молодші школярі прагнуть наслідувати дорослих і деяких однолітків, а також героїв улюблених книг і фільмів. Це, з одного боку, дозволяє виховувати суспільно-цінні риси особистості через особистий приклад, з іншого – таїть і деяку небезпеку: молодший школяр переймає не лише позитивне. Молодші школярі дуже емоційні. Ця емоційність позначається тим, що по-перше, у цьому віці сприйняття, спостереження, уява, розумова діяльність молодших школярів зазвичай пронизані емоціями. По-друге, молодші школярі (особливо 1-х та 2-х класів) не вміють стримувати свої почуття, контролювати їх зовнішній прояв. По-третє, молодші школярі відрізняються великою емоційною

нестійкістю, частою зміною настроїв, короткочасними та бурхливими проявами радості, горя, гніву, страху.

У молодших школярів продовжує проявлятися властива дітям дошкільного віку потреба у активній ігровій діяльності, рухах. Вони готові годинами грати в рухливі ігри, не можуть довго сидіти в застиглій позі, люблять побігати на перерві. Характерна для молодших школярів і потреба у зовнішніх враженнях; першокласника, як і дошкільника, насамперед, приваблює зовнішня сторона предметів чи явищ. З перших днів навчання у школі у дитини з'являються нові потреби: опанувати нові знання, точно виконувати вимоги вчителя, приходити до школи вчасно та з виконаними завданнями, потреба у схваленні з боку дорослих (особливо вчителя), потреба виконувати певну суспільну роль (бути старостою, черговим і т. д.). Зазвичай потреби молодших школярів, особливо тих, хто не відвідував дитсадка, носять спочатку особисту спрямованість. Першокласник, наприклад, часто скаржиться вчителю на своїх сусідів, які нібито заважають йому слухати чи писати, що свідчить про його стурбованість особистим успіхом у навчанні. Поступово в результаті систематичної роботи вчителя щодо виховання в учнів почуття дружби та колективізму їх потреби набувають суспільної спрямованості. Діти хочуть, щоб клас був найкращим, щоб усі були добрими учнями. Вони починають з власної ініціативи надавати один одному допомогу. Про розвиток та зміцнення колективізму у молодших школярів говорить зростаюча потреба завоювати повагу товаришів, що наростає роль громадської думки.

Для пізнавальної діяльності молодшого школяра характерна передусім емоційність сприйняття. Книжка з картинками, наочний посібник, жарт вчителя все викликає у них негайну реакцію. Молодші школярі перебувають у владі яскравого факту; образи, що виникають під час розповіді вчителя чи читання книжки, дуже яскраві. Образність проявляється у розумовій діяльності дітей. Вони схильні розуміти буквально переносне значення слів, наповнюючи їх конкретними образами. Наприклад, на питання, як треба

розуміти слова: «Один у полі не воїн», - багато хто відповідає: «А з ким йому воювати, якщо він один?» Те чи інше розумове завдання учні вирішують легше, якщо спираються на конкретні предмети, уявлення чи дії. Враховуючи образність мислення, вчитель застосовує велику кількість наочних посібників, розкриває зміст абстрактних понять та переносне значення слів на ряді конкретних прикладів. І запам'ятовують молодші школярі спочатку не те, що є найістотнішим з погляду навчальних завдань, а те, що справило на них найбільше враження, що цікаво, емоційно забарвлене, несподіване чи нове.

У емоційному житті дітей цього віку змінюється насамперед змістовна сторона переживань. Якщо дошкільника тішить те, що з ним грають, діляться іграшками тощо, то молодшого школяра хвилює головним чином те, що пов'язане з навчанням, школою, учителем. Його тішить, що вчитель і батьки хвалять за успіхи у навчанні; і якщо вчитель дбає про те, щоб почуття радості від навчальної праці виникало в учня якомога частіше, це закріплює позитивне ставлення учня до процесу навчання.

Поруч із емоцією радості важливе значення у розвитку особистості молодшого школяра мають емоції страху. Нерідко через страх покарання малюк говорить неправду. Якщо це повторюється, то формується боягузливість і брехливість. Взагалі, переживання молодшого школяра проявляються часом дуже бурхливо. У молодшому шкільному віці закладаються основи таких соціальних почуттів, як любов до Батьківщини та національна гордість, учні захоплено ставляться до героїв-патріотів, сміливих і відважних людей, відображаючи свої переживання в іграх, висловлюваннях. Молодший школяр дуже довірливий. Як правило, він безмежно вірить вчителю, який є для нього незаперечним авторитетом. Тому дуже важливо, щоб учитель у всіх відношеннях був прикладом для дітей.

Можна назвати кілька позитивних особливостей виховання підприємливості. По-перше, це орієнтація на приклад, оскільки у молодшого школяра є така властивість, як наслідування, то батькам і вчителям потрібно

на власному прикладі показувати, як виявляти підприємливість та ініціативність, і дитина намагатиметься наслідувати їх, тим самим розвиваючи в собі цю якість. По-друге, це інтерес. Дітям молодшого шкільного віку так само притаманний інтерес. Їм цікаво дізнатися про щось нове і спробувати це зробити самим. Батьки та педагоги в цьому випадку повинні спрямовувати дитину на те, щоб у неї виник інтерес до чогось певного. Сюди можна зарахувати і активність, оскільки якщо в дитини немає інтересу, немає і активності, а активність є невід'ємною частиною підприємливості. По-третє, це воля, яка тісно пов'язана з підприємливістю. У цьому віці воля тільки починає формуватися і батьки та педагоги повинні намагатися зробити все, щоб вона успішно розвивалася у дитини.

Необхідною умовою розвитку підприємливості є виховання в умовах розвиваючого, не авторитарного спілкування. Педагогічне спілкування, засноване на засадах любові, розуміння, терпимості та впорядкованості діяльності, може стати умовою повноцінного розвитку позитивної свободи та самостійності дитини. Підприємливість потребує доброзичливого ставлення дорослих, які повинні всіма силами підтримувати та розвивати цю цінну рису особистості. Слід зазначити, що підприємливість дитини може заблокуватись, якщо батьки, вихователі не дозволятимуть їй діяти самостійно, якщо вони постійно та надмірно карають її. У значній частині дітей покарання викликає почуття провини, яка може перешкоджати розвитку допитливості, ініціативності та довільності. Дитина починає відчувати власну нікчемність, їй не вистачає рішучості постояти за себе, вона стає залежною від батьків та однолітків, що надалі може призвести до глибинних особистісних змін.

Сутність такої риси характеру, як підприємливість, полягає у здатності людини до самостійних вольових проявів, які виражаються: 1) у самостійній постановці цілей; 2) у самостійній організації самої дії, спрямованої на досягнення цих цілей. Ця характеристика характеру відрізняється великою складністю.

Для прояву підприємливості необхідно зрозуміти обставини, що склалися, в яких доводиться діяти, наприклад, у грі правильно орієнтуватися в навколишній обстановці та оцінити її; продумати, що треба зробити для того, щоб якнайкраще досягти поставленої мети, тобто розробити план дій; зважитися на самостійну дію, тобто виконати його і взяти на себе відповідальність за дії, що вживаються. Таким чином, найважливішою умовою, що дозволяє людині проявити підприємливість, виявляється не лише через вміння самостійно поставити мету своєї дії, а й через практичне оволодіння засобами для досягнення поставленої мети. У зв'язку з цим формувати підприємливість необхідно ставлячи вихованців у становище, з якого вони повинні самі знайти вихід. Часто робота в інших умовах (коли, наприклад, дитина ставить цілі, але не вміє їх досягти і це за нього роблять інші), тільки руйнує здатність до прояву підприємливості.

Виховання підприємливості починається з раннього віку шляхом залучення дітей до самостійного вирішення доступних їм за складністю завдань. Будь-яке завдання, що перевищує сили дитини, здатне лише загальмувати прояв підприємливості та ініціативи, оскільки дитина, не будучи в змозі сама вирішити таке завдання, або відмовиться від його виконання, або звернеться за допомогою до інших. Не всяке самостійне виконання тієї чи іншої роботи сприяє виробленню підприємливості, а лише те, що вимагає дійсної та повної самостійності, тобто попереднього продумування завдання, складання плану дій, свідомого та самостійного підбору засобів і, нарешті, перевірки всього цього на практичному досвіді. Наприклад, дії за наказом, по команді мало сприяють розвитку підприємливості, оскільки вони здебільшого обмежені вузькими завданнями та короткочасними діями, спрямованими на їх вирішення. Дитина, яка добре справляється з роботою, коли їй кажуть: «склади акуратно книги», «підмети підлогу», «прибери зі столу», - отримує мало досвіду, необхідного для розвитку підприємливості та ініціативи (Москаленко В., 2008).

Для виховання підприємливості дітям необхідно давати доручення більш загального характеру, які вимагали від них планування своїх дій на тривалий період, наприклад: «тобі доведеться взяти на себе відповідальність за чистотою в кімнаті. Подумай про це і зроби так, щоб підлога, стіл, книги та інші речі були в тебе завжди в порядку». Отримавши таке доручення, дитина мимоволі повинна буде продумати зміст поставленої перед нею завдання і розробити план своїх дій, після чого тільки зможе взятися за його виконання.

Важливим засобом розвитку підприємливості є розподіл між учнями різних громадських обов'язків: одному доручається дотримання порядку у класі, іншому - влаштування куточка живої природи в класі, третій займається організацією та проведенням громадських заходів, четвертий редагує стінну газету і т.д. Усі такі обов'язки пов'язані з широкими можливостями до прояву та розвитку підприємливості дітей.

Самостійність та підприємливості учнів у цих видах діяльності має проходити під наглядом та керівництвом класовода. Для цього необхідно а) спостерігати за вихованцями у процесі виконання ними доручених їм обов'язків, перевіряти їх дії, вносячи необхідні поправки в їхню діяльність не для того, звичайно, щоб зробити щось за них, а, навпаки, для того, щоб забезпечити у повній мірі прояв їх підприємливості; б) підтримувати вихованців у важких ситуаціях, які можуть виникати у процесі прояву з їхнього боку підприємливості.

Часто дорослі оцінюють роботу дітей з погляду своїх, властивих дорослим вимог і не можуть подивитися на неї очима самих дітей; багато здається у цій роботі недосконалим, погано зробленим, а звідси, не виправдане обставинами засудження дітей у їхній діяльності. Роботу дітей необхідно оцінювати за кількістю і якістю їхніх дитячих зусиль, що витрачаються ними, завжди помічати найменші прояви ініціативи дитини, її успіхи на цьому шляху і вчасно її заохочувати та надавати їй необхідну підтримку (Дембицька Н., 2008).

Науковці вказують на те, що успішний розвиток підприємливості учнів молодшого шкільного віку залежить від умілого супроводу дітей дорослими: психологом, педагогом, батьками.

Сучасні дослідження свідчать, що на момент вступу до школи, саме, до початку молодшого шкільного віку дитина досягає виражених ознак підприємливості та ініціативи у різних видах діяльності, а саме: у праці, грі, спілкуванні, пізнанні (Клочко В., 2012).

Кожен етап розвитку та життя дітей визначається конкретним провідним видом діяльності. Вітчизняна психологія провідну діяльність характеризує як процес, де відбуваються якісні зміни у психіці дитини, відбувається становлення основних психічних процесів і якостей особистості, відбуваються психічні новоутворення, властиві саме цього віку (Куриш Н., 2018). У молодшому шкільному віці провідним видом діяльності є навчальна.

Розвиток підприємливості у дітей відбувається у навчальній діяльності, яка характеризується як цілеспрямована, обов'язкова, довільна, результативна. Оточуючі оцінюють і, в результаті цього, визначають статус учня серед них, від цього залежить і його внутрішня позиція, і його емоційне благополуччя, самопочуття. Під час навчальної діяльності у школярів формуються такі навички як саморегуляція та самоконтроль, що є запорукою формування підприємливості.

Ініціатива та підприємливість молодшого школяра під час навчальної діяльності проявляється у необхідності і вмінні самому думати, у здібності не губитися у незнайомій обстановці, самостійно побачити завдання, питання та знайти підхід до її вирішення. Вона виражається, наприклад, у можливості індивідуально підійти до аналізу важких навчальних завдань та виконання їх самостійно. Підприємливість учня можна охарактеризувати як критичність розуму, можливість висловити особисту точку зору, яка не залежить від судження інших.

Самостійна робота молодшого школяра це наслідок правильної організації його навчальної діяльності на уроці, що мотивуватиме самостійне її удосконалення та продовження у свій особистий час.

Безліч можливостей формування підприємливості у дітей молодшого шкільного віку має вчитель під час уроку та у позаурочної діяльності. Спільна діяльність, допомога друзям та колективні справи – все це необхідно організовувати так, щоб не підмінювати самостійність у дітей, а дати учням можливість виявити свою підприємливість.

У молодшому шкільному віці основне місце все ще займає ігрова діяльність. Підприємливість проявляється у задумі та у розгортанні сюжетів складних колективних ігор, у можливості самому виконати важке та відповідальне завдання, яке доручено групі. Зростаючий рівень прояву підприємливості у молодших школярів проявляється у вмінні оцінити роботу й поведінку інших дітей.

У цьому віці чимало місця посідають і рольові ігри дітей. Під час гри, молодші школярі виявляють прагнення опанувати ті особисті якості, які мало притаманні їм у справжньому житті. Наприклад, слабкий учень може вибрати собі роль старанного школяра й у ігрових умовах проявляти набагато більше старанності. Результатом може бути те, що учень почне пред'являти до себе вимоги, необхідні йому, щоб стати старанним школярем. Отже, рольову гру варто вважати способом спонукання молодшого школяра до самовиховання.

У молодшому шкільному віці діти з задоволенням грають і у дидактичні ігри, наприклад, змагальні, сюжетні, предметні. Вони мають такі компоненти діяльності як: ігрове завдання, навчальні рішення завдань, ігрові мотиви.

Елементи гри під час навчання породжують в учнів позитивні емоції, збільшується активність дітей. Молодші школярі із величезною зацікавленістю виконують ті трудові завдання, у яких є ігровий характер.

Таким чином, у молодшому шкільному віці можливе застосування гри у навчальній та трудовій діяльності як засобу формування підприємливості школярів.

У молодшому шкільному віці на становлення основних рис особистості впливає трудова діяльність. Величезну важливість для розвитку в учнів підприємливості у процесі трудової діяльності мають емоції, пов'язані з успішно виконаним завданням. Діти відчують щастя і насолоду, коли вони щось зробили власними руками, що у них чудово виходить якась річ, що вони надали допомогу дорослим. Усе це викликає у них прагнення до активної праці. Особливу роль тут займає схвалення вчителя, батьків та інших дорослих.

Важливою умовою у розвиток підприємливості у дітей молодшого шкільного віку є виховання дітей за умов розвиваючого, а не авторитарного спілкування. Педагогічне спілкування, яке ґрунтується на любові, розумінні, терпінні та впорядкованості діяльності, ймовірно, може стати умовою повноцінного становлення підприємливості дітей.

Узагальнивши все вище описане, можна сказати, що підприємливість – позитивна особистісна якість, що допоможе дитині рухатись до здійснення своїх мрій. Підприємливість може бути як стійкою особистісною якістю, так і проявлятися залежно від ситуації.

Процес розвитку підприємливості можна проводити під керівництвом навіть старших школярів. Для останніх це буде досвідом в організації діяльності та проявом активності, а для молодших учнів це буде служити прикладом та спробами вираження власної підприємливості.

Висновки до першого розділу

Аналіз філософської, психолого-педагогічної літератури дозволив зробити наступні висновки. Єдиної думки щодо визначення підприємливості як якості особистості немає. У багатьох дослідженнях підприємливість розглядається як категорія широка і змістовна. Підприємливість відображає особливу суспільну якість особистості, з якої випливає здатність людини до цілеспрямованої взаємодії з середовищем. При цьому ця якість базується на потребах та інтересах особистості, проявляється у самодіяльності, спрямована на перетворення різних галузей дійсності та самих суб'єктів.

Підприємливість як інтегральна якість особистості має свій склад і структуру.

Нами виділено компоненти підприємливості та визначено смислове навантаження властивостей, властивих підприємливій особистості. Обґрунтовано та визначено рівні та критерії сформованості підприємливості.

У даному розділі нами доведено необхідність формування підприємливості у молодших школярів як уміння генерувати нові ідеї й ініціативи та втілювати їх у життя з метою підвищення як власного соціального статусу та добробуту, так і розвитку суспільства й держави, як здатність до підприємницького ризику.

Наголошено на життєзначущості даної компетентності, необхідності її формування, починаючи з початкової школи. Унесено деякі уточнення щодо сутності і змісту поняття «підприємливість». Для термінологічної чіткості з'ясовано співвіднесеність понять «підприємливість» та «ініціативність».

Підприємливість розглядається як життєва настанова, яку характеризують творче й інноваційне мислення, потреба в досягненнях і розумне управління. Підприємливість є особистісним утворенням, яке сприяє найбільш ефективній реалізації людини у практичній діяльності, а здобуті учнями

в початковій школі знання й уміння з фінансової грамотності, що дозволяють вирішувати пізнавальні та практичні завдання, є необхідним підґрунтям для подальшого розвитку економічної освіти і виховання дітей на наступних щаблях навчання.

Отже, поняття «підприємливість» є вкрай необхідною якістю для фінансово грамотної особистості. Діти молодшого шкільного віку мають бути підприємливими, щоб отримати, передусім, упевненість у власному успішному майбутньому, позаяк важливість підприємливості –це не тільки прибутки і збитки, успіхи чи невдачі. Її значення в суспільстві набагато ширше. Підприємливі люди центровані на інноваційних ідеях, а відтак підвищення рівня підприємливості громадян стимулює економічне зростання країни в цілому, а отже, і рівня життя.

Підприємливість розуміється як морально-вольова якість особистості, що виявляється у здатності та вмінні швидко знаходити потрібні й оптимальні рішення, використовувати «правильні дії в потрібний момент», схильність до нових форм взаємин і діяльності є актуальним запитом сьогодення, який покликана виконувати Нова українська школа.

РОЗДІЛ 2

ОРГАНІЗАЦІЙНО-МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМЛИВОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ В УМОВАХ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ

2.1. Констатувальне дослідження рівнів розвитку підприємливості молодших школярів

Будь-яка практична діяльність учасників навчально-виховного процесу регулюється нормативно-правовою базою. По-перше, ми опираємось на Національні стандарти базової освіти (2019), які визначають чотири пересічні змістові лінії, спрямовані на зосередження постачальників освітніх послуг на темах суспільного значення, вони трансдисциплінарні, висвітлюючи ключові компетентності нової української школи. Одна з них – «Підприємливість та фінансова грамотність». Згідно з цим документом, заклади освіти мають змогу частково або навіть повністю інтегрувати сферу освіти (Москаленко В., 2017).

Формування підприємливості та фінансової грамотності здійснюється за всіма напрямками навчання відповідно до типових освітніх програм для 1-4 класів початкових шкіл, затверджених Міністерством освіти і науки.

Відповідно до типової освітньої програми за редакцією О. Я. Савченко та Р. Б. Шияна особливу увагу необхідно приділити математичній освітній галузі.

Змістові лінії навчальної програми з математики за редакцією О. Я. Савченко «Числа, дії чисел. Величини» та «Математичні задачі та дослідження», які включають формування компетентності «підприємливість та фінансову грамотність» включають систему знань «валюта», а очікуваним результатом навчання учнів є набуття ними вміння оперувати грошима в процесі купівлі-продажу, використанням коротких символів грошових одиниць, що свідчить про формування економічного мислення молодших

школярів на уроці математики. У ході змістової лінії «Математичні задачі та дослідження» учні навчаються розв'язувати практичні сюжетні та економічні задачі.

У навчальній програмі за редакцією Р. Б. Шияна з метою формування основ економічної та фінансової грамотності передбачено лише одну змістову лінію «вимірювання цінностей», яка пов'язана зі здібностями до підприємництва та фінансовою грамотністю. Очікуваним обов'язковим результатом зазначеної змістової лінії є аналіз проблемних ситуацій у житті школяра, а також здійснення грошових операцій: купівля товарів на ринках, базарах, у магазинах.

Таким чином, кожна з типових навчальних програм передбачає формування підприємницьких навичок та фінансової грамотності.

Проаналізуємо підручники 1-4 класів, щоб визначити обсяг завдань економічного змісту. У підручнику «Математика» (1 клас) за редакцією Г. В. Бевза та Д. В. Васильєва є завдання для ознайомлення учнів з грошовими одиницями, проте зустрічаються вони в окремих темах.

Аналізуючи підручник за редакцією Н. Листопад «Математика» (перший клас), виявлено, що перед учнями ставиться завдання лише порівняти собівартість продуктів, а щодо ознайомлення школярів із грошовими одиницями немає.

Підручник з математики за редакцією А.Зайки для учнів 1 класу пропонує завдання для формування бази фінансових знань, переважно на порівняння властивостей та підрахунок кількості купюр.

Автори підручника з математики О. Корчевська та М. Козак «Математика» (1 клас) інколи дають завдання з грошовими одиницями лише в окремих темах, такий обсяг завдань не дозволяє учням повною мірою засвоїти основи економіки.

Слід зазначити, що у першому класі автори підручників вмістили не достатню кількість завдань для формування основ фінансової грамотності

учнів молодших класів, тому вчителям початкових класів доводиться самостійно підбирати додаткові завдання.

Аналіз підручників з математики для учнів другого класу встановив, що в деяких підручниках містяться завдання на розрахунок вартості фуршетного замовлення, порівняння вартості товарів, визначення дорожчих і дешевших продуктів (автори Г.В.Бевз, Д.В.Васильєвої) [2]; деякі підручники (автор Н. Листопад) не можуть повноцінно формувати такі знання, оскільки вміщують завдання економічного змісту тільки в перших темах; частина підручників (автори С. Сковорцова та О. Онопрієнко) пропонують задачі лише на обчислення обсягу коштів, тобто задачі з грошовими одиницями.

Отже, аналіз підручників для 2-го класу засвідчив обмежену наявність завдань для формування фінансової грамотності.

У підручнику з математики для школярів третього класу (автори Г. В. Бевза та Д. В. Васильєва) подано творчі завдання з формування фінансової грамотності учнів початкової школи, адаптовані до реальних ситуацій у житті, автори подають завдання до кожної теми з використанням грошових одиниць, тому, на нашу думку, підручник ідеально відповідає вимогам і спрямований на формування компетентності «підприємливість та фінансова грамотність».

У підручнику з математики для 3-го класу за редакцією Н. Листопад та за редакцією С. Сковорцової та О. Онопрієнко містяться задачі економічного змісту, проте подаються вони епізодично і стосуються лише закупівельної ціни та порівняння ціни на товари.

Отже, у підручниках з математики для 3-го класу авторами запропоновані завдання на обчислення вартості покупки, зіставлення кількості коштів та визначення раціональності покупки. Варто відмітити, що найбільша кількість завдань для формування підприємливості та фінансової грамотності у підручниках за редакцією Г. В. Бевз та Д. В. Васильєвої, які запропонували задачі на ознайомлення школярів із грошовими одиницями,

які є дотичними до реальних ситуацій, але пропри все мають творчий характер і спрямовані на розвиток в учнів критичного мислення.

У Новому Державному стандарті передбачено вимоги до обов'язкових результатів навчання молодших школярів, серед яких чітко прослідковується важливість формування підприємливості і фінансової грамотності на уроках української мови та читання (словесності) в початковій школі:

- «аналізує, інтерпретує та критично оцінює тексти різних жанрів та видів;
- застосовує усне та писемне мовлення відповідно до життєвої ситуації;
- висловлює та аргументує власні погляди, спираючись на факти та досвід;
- звертається до творчості під час прочитання творів;
- здійснює верифікацію отриманих даних» (Державний стандарт початкової освіти (затверджений 21.02.2018р).

Аналізуючи типові програми, створені під керівництвом Р. Б. Шияна та О. Я. Савченко, можемо зробити висновки, що окремі змістові лінії, які б були спрямовані на формування підприємливості та фінансової грамотності молодших школярів відсутні у обох авторів, проте потрібні нам компоненти можна чітко прослідкувати в існуючих змістових лініях мовно-літературної освітньої галузі.

Згідно програми О. Я. Савченко досягнення мети щодо формування компетентності «підприємливість та фінансова грамотність» у мовно-літературній освітній галузі окреслено роботу над самовдосконаленням особистості молодшого школяра, його підприємницьких якостей, а також уживання конструктивного мовлення у процесі вирішення життєвих ситуацій.

На нашу думку, згадана компетентність найбільшою мірою, реалізується у змістових лініях «Взаємодіємо усно» та «Досліджуємо медіа».

Згідно з програмою за редакцією Р. Б. Шияна рідномовна освіта сприяє формуванню таких необхідних якостей як: індивідуальний та патріотичний самовияв, досягнення цілі та успіху за допомогою слухного вживання мовних засобів. Слід зауважити, що змістові лінії у програмах обох авторів відрізняються. У Р.Б. Шияна можна спостерігати змістову лінію «Читаємо», яка значною мірою сприятиме формуванню підприємливості, адже забезпечує роботу над розвитком мотивації та читацького інтересу школярів, сутність якого проявляється через учнівську ініціативність та самостійність в обранні прочитаного, а за умови послідовної роботи разом із вдало підібраними творами можна говорити і про творчий розвиток, синтез, аналіз та інтерпретацію текстів з різноманітних точок зору.

З метою дослідження реального стану формування наскрізної компетентності «підприємливість та фінансова грамотність» нами було проаналізовано наявні підручники з української мови та читання для Нової української школи. Варто зауважити, що частина підручників побудована на основі інтегрованого підходу, тобто передбачає паралельне вивчення літератури та української мови, частина ж спрямована на окреме вивчення зазначених предметів.

Автори підручників пропонують різні завдання, спрямовані на формування підприємливості та фінансової грамотності молодших школярів, а саме:

- завдання на ознайомлення з явищем ощадливості та формування її основ в учнів (М. С. Вашуленко)
- ознайомлення з поняттями «фінанси, кошти, гроші» (М. С. Вашуленко);
- обговорення прислів'їв фінансового спрямування (типу: «За гроші розуму не купиш») (М. С. Вашуленко);
- створення реклами, рекламного плакату, слоганів до журналів тощо;

- знайомство з українською гривнею, робота з грошовими одиницями (М. Д. Захарійчук);
- аналіз реклами та об'єктивна оцінка розпродажу, знайомство з поняттями: бюджет, податки, пенсія, заробітна плата та дохід (І. О. Большакової, М. С. Пристінської);
- ознайомлення з поняттями благодійність, «фінансове шахрайство», «банкнота» (Г.М.Сапун)
- створення фотоколажу «Відомі українці, зображені на банкнотах»,реклами власного продукту (Г.М.Сапун);
- аналіз крилатих висловів, пов'язаних з фінансами (Н.Кравцова)
- підготовка презентацій улюблених книжок (О.Л.Іщенко, А.Ю.Іщенко);
- обговорення особистих здібностей, які допоможуть стати успішними у майбутньому (О.Л.Іщенко,А.Ю.Іщенко)
- підготовка до ярмарку, створення власної валюти (Г.С.Остапенко)
- прораховування бюджету головних героїв (О. Я. Савченко)
- робота з термінами: «реклама», «соціальна та комерційна реклама», вправи на визначення виду реклами та створення власної (М.І.Чабайовська, Н.М.Омельченко, В.В.Синільник) тощо.

Отже, на основі аналізу підручників з мовно-літературної освітньої галузі для початкової школи, можемо зробити висновки, що вони містять завдання, спрямовані на формування у молодших школярів компетентності «підприємливість та фінансова грамотність», проте можливості цих завдань дещо обмежені. Саме тому, перед вчителями постає важливе завдання щодо реалізації вимог державного стандарту початкової освіти та типових освітніх програм, позаяк їм доводиться доповнювати уроки відповідним комплексом вправ.

З метою дослідження правдивої картини обізнаності вчителів

початкових класів з питанням формування підприємливості у молодших школярів нами було здійснено опитування серед педагогічних працівників Малинецького ЗЗСО I-II ступенів (с.Малинівці Дністровського району, Чернівецької області) та Чернівецького ліцею №13 Чернівецької міської ради (м. Чернівці) (зразок анкети представлений у додатку А)

Опитування було проведено серед 10 вчителів. Нами були отримані наступні результати: 60% респондентів усвідомлюють сутність та важливість формування ключової компетентності, лише 40% опитаних працюють над її формуванням фрагментарно, що підтверджує недостатню освіченість та методичну підтримку вчителів у формуванні підприємливості у молодших школярів.

Результати опитування представлені у діаграмі 2.1.

З метою ефективного розвитку будь-якої ключової компетентності, зокрема і підприємливості, вчитель зобов'язаний здійснювати активну взаємодію не лише з молодшими школярами, але і їхніми батьками (20 респондентів). Саме тому, нами було проведено анкетування батьків молодших школярів щодо важливості формування даної компетентності (зразок анкети представлений у додатку Б).

Здійснивши аналіз відповідей, ми з'ясували, що думки батьків щодо важливості формування підприємливості не є однозначними. 65% опитаних вважають, що дана компетентність є важливою та необхідною, 35% респондентів не відзначають таку компетентність життєво необхідною. Окрім цього, слід зазначити, що багато хто з батьків не вважають себе фінансово грамотними та підприємливими, що представлено у діаграмі 2.2.

На підставі аналізу наукової літератури, нами було визначено комплекс якостей особистості, на формування яких повинен бути спрямований процес формування підприємливості учнів, а саме:

- ініціативність – здатність молодших школярів за власним бажанням організувати та упорядкувати свою діяльність;
- творчий потенціал – здатність до створення чогось нового, оригінального, введення в діяльність елементів творчості та новизни;
- комунікативність, а саме вміння віднаходити спільну мову з різними людьми, здатність впливу на оточуючих, ефективного обміну інформацією,

володіння культурою спілкування;

- здатність знаходити вихід з важких ситуацій – здатність до швидкої адаптації, до прийняття своєчасних, обґрунтованих і твердих рішень в різних обставинах;
- прагнення до чесного, старанного ведення справ, а саме дотримання відповідних норм і правил поведінки.

У процесі дослідження ми також виділили показники оцінки сформованості підприємливості і фінансової грамотності:

- аналіз своїх потреб;
- виділення основних та другорядних потреб;
- визначення джерел задоволення різних потреб;
- користування грошима;
- визначення джерел доходів і витрат;
- пояснення значення праці в задоволенні цих потреб;
- здійснення елементарних закупів в магазинах;
- аналіз можливостей сімейного бюджету в задоволенні потреб;
- вміння до спостереження, міркування, узагальнення відомостей про об'єкти фінансових явищ.

Описані нами якості перебувають в тісному зв'язку між собою та аналізуються комплексно і проявляються у структурі здібностей.

Особливо варто зацентувати увагу на такій якості, як здатність йти на ризик. Уміння діяти в ситуації ризику, безумовно є необхідним у роботі в сучасних умовах, проте нами не було включено його до переліку основних особистісних якостей, на формування яких повинен бути спрямований освітній процес початкової школи. Спробуємо пояснити чому саме: оскільки формування здатності до ризику, на нашу думку, є найбільш складним, тому що рівень ризику багато в чому у своїй сутності має генетичну природу, одночасно в певній мірі залежить і від характеру і віку самої людини, її фінансових можливостей. Звичайно, завдячуючи практичному спрямуванню освіти,

учні одержують навички прийняття рішень, навчаються прораховувати імовірні варіанти та обирати з них найоптимальніший. Незважаючи на це, спроможність до ризику, на нашу думку, є найбільш складною якістю для розвитку у процесі навчання в початковій школі.

Оскільки підприємливість і фінансова грамотність у державних документах аналізується як єдине ціле, то відповідно і виділити критерії її сформованості за трьома рівнями як до цілісної системи

Таблиця 2.3.

Критерії та рівні сформованості підприємливості та фінансової грамотності

Рівні	Критерії
Високий рівень	<ul style="list-style-type: none"> - у дитини наявні знання про гроші, їх види та те звідки вони беруться; - має уявлення про бюджет сім'ї, заощадження, розподіл коштів на першочергові витрати; - розрізняє поняття «потреби» та «бажання»; - активно використовує набуті знання та навички поводження з грошима в ігровій діяльності та особистому житті; - активна, наполеглива, організована особистість, що уміє планувати свої дії; - здатна пов'язувати нові знання з попереднім досвідом, застосовувати набуті знання на практиці; - бере на себе відповідальність за прийняті рішення, ініціативна, творча; - розуміє користь ефективної співпраці; - знаходить шляхи вирішення будь-яких ситуацій.
Середній рівень	<ul style="list-style-type: none"> - у дитини сформовані часткові уявлення про гроші та правила поводження з ними; - називає свої особисті потреби та з допомогою вчителя може визначити першочергові;

	<ul style="list-style-type: none"> - не виявляє інтересу до фінансової сфери життя; бере участь успільній діяльності, але неохоче, якщо вона йому нецікава; - у пріоритеті власні бажання, а не досягнення цілі; - сформовані нестійкі мотиви; - проявляє ініціативу лише в окремих випадках; - пов'язує знання з практикою з попереднім поясненням вчителя; - потребує допомоги з боку дорослих щодо вирішення будь-яких ситуацій.
Низький рівень	<ul style="list-style-type: none"> - дитина не оперує фінансовими поняттями; - немає чіткого уявлення про нагальні потреби людини та свої зокрема; - не виявляє інтересу до фінансової сфери життя; - не застосовує набуті знання в практичній діяльності; - не виявляє ініціативності; - незацікавлена у вирішенні поставлених проблем; - не розуміє, що співпраця є ефективним шляхом досягнення цілі; - не готова відповідати за прийняті рішення, частково пов'язує набуті знання з досвідом.

Формування підприємливості та фінансової грамотності у дітей сьогодні є достатньо новим явищем в освітньому просторі, саме тому, поки що немає розроблених методик для визначення рівня її сформованості. Відповідно до цього, наявний рівень знань, умінь та навичок підприємливості і фінансової грамотності ми визначали за двома основними компонентами, а саме мотиваційним та когнітивним.

Обидва компоненти ми досліджували за окремими методиками. Спершу нами був визначений мотиваційний компонент, що дало змогу дати оцінку рівня пізнавальної активності молодших школярів їх та емоційного ставлення до школи.

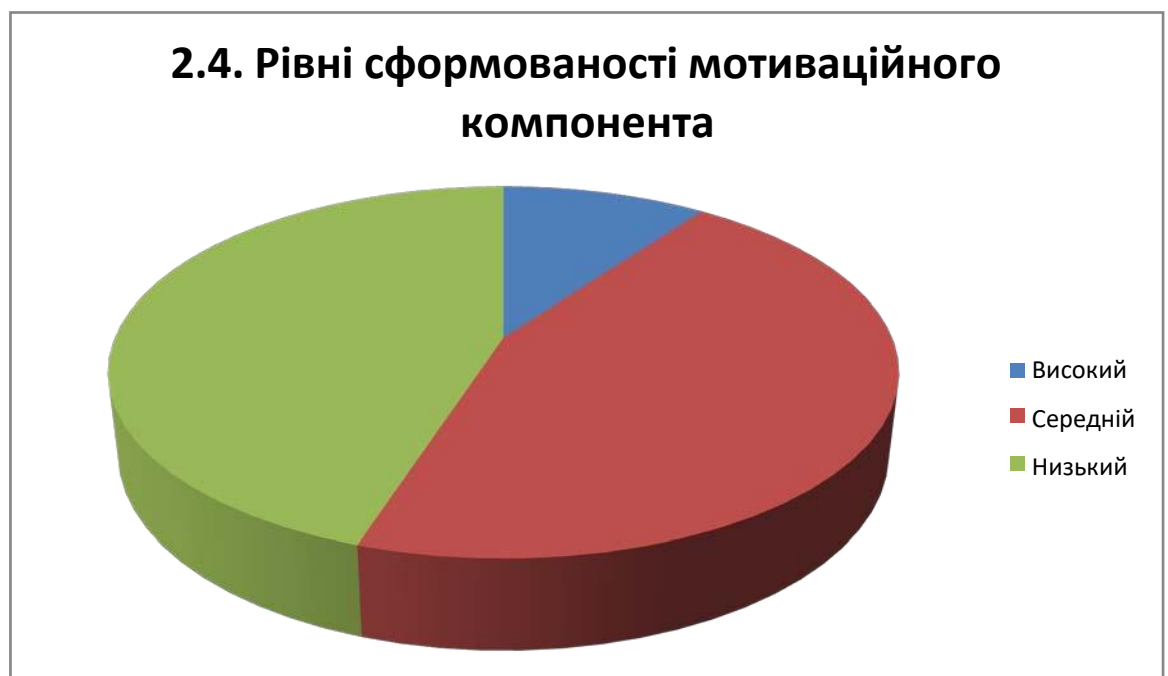

Нами було запропоновано дітям 10 питань з трьома можливими відповідями до них, які демонстрували ставлення школярів до освітніх процесів, школи в цілому. Відповідь респондента, що вказувала на позитивне ставлення до школи оцінювалась у 3 бали; нейтральна відповідь, типу не знаю, буває по-різному оцінювалась в 1 бал; відповідь, яка вказувала на негативне ставлення школяра до школи, оцінювалась в 0 балів (див. додаток В).

Анкета передбачала наявність запитань п'яти рівнів. Нами було встановлено, що запитання I та II рівнів відносяться до високого; запитання III рівня – до середнього; запитання IV-V рівнів – до низького рівня навчальної мотивації та активності молодших школярів.

Результати анкетування розподілилися наступним чином: високий рівень сформованості мотиваційного компонента виявлено у 45% школярів; середній рівень продемонструвало теж 45% респондентів; низький рівень наявно у 10% опитаних.

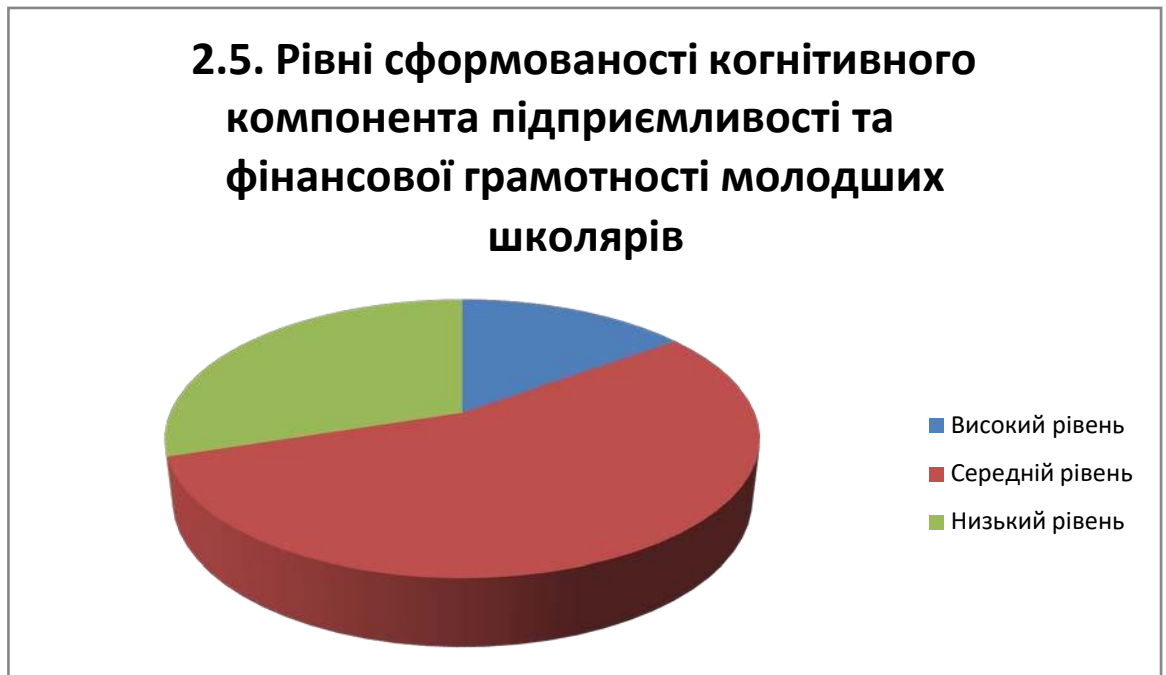
Результати опитування представлені у діаграмі 2.4.

Діагностика когнітивного компонента, найбільш вагомого для нашого дослідження, здійснювалася за самостійно узагальненою

анкетою «Чи є я підприємливою особистістю?» (див. додаток В)

Продіагностувавши рівень сформованості підприємливості та фінансової грамотності у молодших школярів, ми дійшли до наступних висновків: високий рівень продемонстрували 30% респондентів; показники середнього рівня мають 55% опитаних; початковий рівень визначено у 15% школярів. Результати опитування представлено на діаграмі 2.5.

Отже, на основі аналізу чинних підручників та програми, дослідження стану обізнаності вчителів початкових класів, батьків молодших школярів щодо формування підприємливості в учнів, здійснення діагностики рівня сформованості підприємливості у здобувачів початкової освіти, ми дійшли висновку, що формування даної компетентності реалізовується не повною мірою.

Деякі підручники не вміщують необхідну кількість потрібних завдань, у деяких вони взагалі відсутні, опитування вчителів показало, що робота з формування підприємливості здійснюється фрагментарно, через необізнаність, що являє собою дана компетентність та поверхневих знань щодо шляхів її формування, або ж просто за браком часу на уроці. Саме тому у наступних параграфах нами представлено організаційно-методичне забезпечення формування підприємливості учнів початкових класів в умовах Нової української школи.

2.2. Принципи розвитку підприємливості молодших школярів в освітньому процесі Нової української школи

Сьогодні ніхто не ставить під сумнів необхідність виховання підприємництва у наших дітей та молоді. Натомість дискусія стосується того, якою мірою школи можуть розвивати такі компетентності, і якщо так, то як.

Перспективним принципом реалізації нової освітньої моделі, безперечно, є залучення школярів до інтегрованої діяльності. Мета цієї діяльності - озброїти учнів практичними навичками дослідника, як універсального способу освоєння дійсності, розвинути вміння критично мислити, стати основним елементом навчального процесу.

«Підприємливість та фінансова грамотність» – це те, що ми вважаємо здатністю, орієнтованою на життя, і це також найскладніша компетентність для розвитку в програмі початкової школи. Міжнародні дослідження, особливо PISA, показують, що сучасні освітні процеси повинні забезпечувати глибокий взаємозв'язок між дисциплінами, а інтеграція та міждисциплінарність сьогодні є абсолютною необхідністю.

Завдяки інтеграції ми можемо забезпечити функціональність знань молодших школярів, які вони зможуть легко і без навантаження застосовувати на практиці при вирішенні будь-яких життєвих ситуацій. Інтеграція змісту навчальної програми є важливим чинником у розвитку не лише підприємливості учнів початкової школи а й інших ключових компетентностей.

Термін «інтеграція» походить від латинських слів *integration*– відновлення, поновлення та *integer*–цілий. На думку К. Шерязданової, інтеграція– «це зближення, злиття, об'єднання частин, що утворюють єдине ціле зі збереженням їх ідентичності» (Великий тлумачний словник сучасної української мови, 2005)

Не можемо не проаналізувати визначення, яке запропоноване у Пораднику для вчителя Нової української школи: «інтеграція– це процес взаємодії, об'єднання, взаємовпливу, взаємопроникнення, взаємозближення, відновлення єдності двох або більшої кількості систем, результатом якого є утворення нової цілісної системи, що набуває нових властивостей та взаємозв'язків між оновленими елементами системи» (Гельбак, А. М., 2017). Опираючись на дані визначення нам легше усвідомити сутність понять «інтегроване навчання» та «інтегрований урок».

Отож, інтегроване навчання на уроках у сучасній початковій школі – це та предметна база, яка дасть змогу молодшим школярам системно мислити, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки між аспектами свого життя, своїми можливостями, пізнанням себе через поєднання та розгляд запропонованої вчителем інформації(навчального матеріалу) з різної точки зору, у різних освітніх галузях.

Для вчителя– це можливість розширити свої професійні межі, відійти від традиційного навчання та покласти початок використанню нових методів, прийомів, форм роботи, подачі матеріалу за новими підходами; завдяки використанню ефективного засобу інтеграції підвищуватиметься не тільки заінтересованість та мотивація учнів початкової школи до навчання, а й полегшиться робота над формуванням підприємливості та фінансової грамотності дітей.

У сучасній початковій школі існує два підходи до реалізації інтеграції:

- тематичний, який реалізовується через інтегровані дні, тематичні тижні, місяці;
- діяльнісний, який реалізується через інтеграцію видів діяльності, а саме Щоденні 5, Щоденні 3.

У процесі проведення уроків з елементами інтеграції школярі відчувають себе впевненіше, оскільки стають співавторами уроку,

демонструючи більш глибоку підготовку та використовуючи екскурс в суміжні предмети засобами рідної мови.

Інтегрований урок неможливий без вмотивованих і добре підготовлених вчителів, які розуміють вагомість інтегрованих підходів і можуть стати для школярів «енциклопедистами», а не вузькопрофільними фахівцями. З іншого боку, це повинні бути відважні вчителі, які не бояться визнати перед дітьми, що вони чогось не знають.

Ефективності інтегрованих уроків сприяють:

- прояви самостійності і творчого підходу до виконання завдання;
- підвищення освітнього рівня учнів початкової школи;
- велика інформативна місткість навчального матеріалу та його систематизація;
- попередження перенапруги і стомлюваності школярів за рахунок переключення на різноманітні види діяльності (слухання музики при розкритті необхідної теми або образу, відвідування віртуальних виставок та аукціонів, екскурсії на виробництво, перегляд відеофільмів з потрібної тематики, віртуальні екскурсії тощо).

Інтегроване навчання повинно бути напряму пов'язане з особистою зацікавленістю вчителя зробити свій урок інформативно насиченим, розвинути мовну ерудицію школярів, створити креативну атмосферу на уроці.

У формуванні ключової компетентності «Підприємливість і фінансова грамотність» надзвичайно важливим є те, що завдання повинні бути спрямовані не просто на перевірку фінансових та економічних знань і уявлень дітей, а на розвиток фінансової грамотності, а саме на розвиток ряду умінь і стратегій поведінки, які впливають на успіх пізнавальної та практичної діяльності. Реалізуючи ті чи інші завдання, школярі знайомляться з конкретними типовими ситуаціями з повсякденного фінансового життя та відносин і засвоюють окремі площини фінансової грамотності. А це, в свою чергу, сприяє забезпеченню готовності учнів до подібних ситуацій в реальному житті.

Зв'язок змісту уроку з реальним світом є важливим інструментом розвитку підприємливості учнів.

Практична цінність інформації, яка розглядається на уроці повинна знаходити аргументи через реальні факти, у розіграних на уроці ситуаціях. Таке завдання є для того вчителя важливим, який прагне розвивати підприємливість.

Мова йде про те, що підприємницька складова у програмі багатьох шкільних предметів знаходиться у прихованому вигляді. Розгляд тем із «неявним», на перший погляд, підприємницьким змістом на уроках мови і літератури, математики й образотворчого мистецтва тощо допоможе учням побачити предмет із різних боків, відчутти багатогранність і неоднозначність світу. І найголовніше, таке «багатошарове» опанування матеріалу значно ефективніше.

2.3. Активні методи і форми як інструмент розвитку підприємливості дітей молодшого шкільного віку

Метою початкового навчання є сприяння формуванню у молодших школярів економічного мислення і вихованню культури поведінки в умовах ринкового суспільства. Для досягнення даної мети сформульовано наступні завдання:

- ознайомлення учнів початкової школи з базовими економічними поняттями, категоріями, явищами, процесами, про які вони одержують знання з навколишнього життя; зі світом людей, їхніми потребами та способами задоволення даних потреб; економічними взаємозв'язками тощо;
- оволодіння школярами початковими практичними навичками культури споживання в умовах ринкових відносин;
- створення основи для подальшого ознайомлення з економікою;

- формування та розвиток конкурентоспроможної особистості.

Варто зауважити, що розвиток підприємницької компетентності пов'язаний не тільки з тим, якими економічними знаннями оволодівають учні, а й з усією освітньою системою в школі. Розвиток підприємницьких умінь відбувається вже тоді, коли школярі намагаються брати участь в учнівському самоврядуванні та дослідницькій діяльності, виступати у ролі організаторів різноманітних шкільних свят і спільних справ, здійснюють вибір майбутньої професії тощо.

Учні молодшого шкільного віку здатні осмислювати важливість підприємницької компетентності через опанування таких умінь, як: самостійне формулювання мети праці, планування та організація трудової діяльності, раціональне використання матеріалів та обладнання, з урахуванням фактору часу в будь-якій роботі, об'єктивне оцінювання результатів праці, чесне і сумлінне ставлення до своїх обов'язків.

Розвиток економічного мислення школярів молодшого шкільного віку забезпечується через знайомство з нескладними економічними засадами як домашнє господарство, так і у галузі економіки нашої держави, розвиток економічної заощадливості, економії, здатності орієнтуватись у економічному середовищі, а також осмислення взаємозв'язку економічних та етичних процесів.

Зміст навчального матеріалу, який спрямований на підготовку молодших школярів до майбутньої підприємницької діяльності, повинен бути обов'язково наповнений такими компонентами:

- самопізнання, тобто знання про особистісний потенціал активності, власної творчості, інноваційної діловитості;
- ділове спілкування, тобто ознайомлення з правилами, змістом та формою економічної поведінки та спілкування в умовах ринкових відносин;
- партнерство, тобто усвідомлення змісту і результату колективної

діяльності, осмислення ролі партнерів у розв'язанні практичних завдань;

- економіка, тобто набуття системи знань, які є необхідними для повсякденного життя й діяльності. Водночас, школярі повинні усвідомити, що економічна поведінка підприємця повинна різнитися від поведінки інших працівників тим, що визначається певними типовими якостями, а саме: енергійністю та ініціативністю; лідерськими властивостями, вмінням підбирати собі «команду» та керувати нею; діловитістю і здатністю до ризику, умінням самостійно приймати рішення та ін.

Важливе місце в економічній освіті молодших школярів відведено конкретизацію знань з основ поведінки споживача, формування уявлень про права споживача у процесі закупки товарів, одержанні послуг.

Проте, який би тип уроків вчитель не використовував, найголовніше, що він повинен пам'ятати, що всі інструменти, які він використовує на уроці повинні бути спрямовані не на передачу учням «готових» знань. На уроках обов'язковими елементами навчального процесу повинен бути моніторинг досягнень учнів.

В Україні все частіше почали говорити про уроки з підприємницьким тлом, які успішно використовують у Польщі та відповідно і наші педагоги, переймаючи польський досвід, що поступово починає змінювати погляди на процес навчання в цілому. Урок не є традиційним інформуванням, а знання не є мертвою інформацією, яка повинна бути готовою до відтворення будь-якої миті. Дитина повинна вміти самостійно здобувати знання, і звичайно ж використовувати дані знання для створення оригінального продукту, що в майбутньому надасть змогу не тільки задовольнити її власні потреби, а й покращити життя навколишнім людям.

На компетентнісно-орієнтованих уроках засвоєння змісту навчального матеріалу повинно відбуватися за допомогою використання активних форм і методів навчання. Плідною діяльністю школярів стає за умови взаємного навчання, що можливо реалізувати через роботу в групах, у процесі дискусій, селективного опрацювання інформації та ін. Завдання вчителя полягає у створенні атмосфери довіри, комфортних умов для співпраці школярів, розвитку в них лідерських якостей, почуття адміністративної відповідальності за діяльність кожного члена групи. Ще однією важливою місією вчителя є підбір потрібних джерел інформації, підготовка текстів для розвитку критичного мислення та прояву самостійної творчої діяльності молодших школярів на уроці, позаяк рівень сформованості ключових компетентностей учнів залежить саме від науковості та достовірності інформації, відповідного об'єму тексту, вірно сформульованих запитань для його опрацювання та складення алгоритму дій.

Серед важливих чинників розвитку ініціативності та підприємливості можна назвати мотиваційне середовище уроку. Адже через вхідну мотивацію у вступній частині уроку необхідно зацікавити молодших школярів, сформулювати зв'язок науки з життям, спробувати зануритися в особистий досвід учнів. У процесі основної частини уроку важливим є підтримка та посилення мотивації до навчання через залучення дітей до активної діяльності, що сприятиме забезпеченню формування цінностей особистості школяра. Мотивація перспективи під час підсумкової частини уроку буде сприяти усвідомленню учнями неперервності навчального процесу. Формуванню та розвитку компетентностей учнів сприятимуть також домашні завдання міжпредметної інтеграції, що дасть змогу налаштувати молодших школярів на творчу пошукову діяльність та визначити місце й роль конкретної дисципліни в цілісній суспільно-науковій картині світу.

Кожен з методів, який використовує вчитель на уроці, може

реалізуватись як інтерактивний або ж ні. Усе залежить від поведінки вчителя, який може дати волю певним реакціям учня або заблокувати їх.

Метод навчання—це спосіб, за допомогою якого вчитель скеровує процес навчання для досягнення основних цілей у сфері інформації, умінь, установок.

Метод навчання – це раціонально запланована форма організації етапів навчання, яка створює визначену ситуацію та умови, у яких учень прямує в чітко визначеному напрямку, відповідно до окреслених раніше вчителем принципів, для досягнення мети, яку поставив учень.

Метод навчання служить для здобуття і поглиблення знань, а також розвитку вмінь і навичок учня.

До групи інтерактивних методів відносяться методи навчання, для яких характерним є перевершена активність у процесі навчання учнів, а не вчителя.

Розвиток підприємницької компетентності молодших школярів відбувається через зміст навчального предмета, форми, методи, технології, які використовує вчитель. Ефективність освітнього процесу залежить від використання в навчальному процесі таких форм, методів і технологій навчання, які були б спрямовані на надання можливості учням виконувати ті ролі, завдання, шукати такі розв'язки проблем, які їм доведеться використовувати у повсякденному житті. Саме такі уроки і можна називати уроками з підприємницьким тлом.

Для досягнення цілей такого уроку вчителіві стануть у нагоді різноманітні методи навчання. Їх можна класифікувати відповідно до бажаних ефектів:

- методи, які базуються на вміннях критично мислити, аналізувати,

оцінювати й узагальнювати факти. З метою реалізації таких цілей можна використовувати: мозковий штурм, робота з текстом-джерелом;

- методи, які сприяють розвитку відповідальності, здійсненню вибору та прийняттю рішень з повним осмисленням наслідків цих рішень. Корисними для реалізації цієї мети є наступні методи: «дерево прийняття рішень», методи дискусії, дебати, «шість капелюхів», «критерійний покер»;
- методи, які сприяють розвитку уяви, базуються на емоціях і переживаннях школярів та продукують умови для активної дії. До таких методів можна віднести драму, моделювання, рольову гру, «асоціативний куш», карти пам'яті;
- методи, що є найбільш відомими й часто використовуваними – з презентацією, робота з текстом-джерелом, співпраця й робота в малих групах, експертні групи, зупинки з завданнями, а також останніми роками – проект.

Які ж із активних методів є найдоцільнішими на різних етапах уроку?

Отож, на початку вивчення нової теми доцільним буде створення проблемної ситуації, що сприятиме пробудженню інтересу і зацікавленості у дітей та викличе в учнів здивування. На цьому етапі уроку варто використовувати нескладні інтерактивні методи, а саме: мозковий штурм, мікрофон, коло ідей тощо. Повідомлення, словесно оформлене устами учнів, під час мотивації навчальної діяльності стає своєрідним «містком» для розуміння нового.

Підприємливість у молодших школярів варто розвивати використовуючи роботу в групах і парах. Така навчальна діяльність формуватиме відповідальність за сумісний результат, а ще навчатиме учнів співпраці, спілкуванню між собою, бути лідерами й підлеглими, розвиватиме уміння вести дискусію, переконувати, відстоювати власну позицію, іти на можливий компроміс тощо.

З метою активізації роботи кожного школяра, слід використовувати такі техніки, як «Метаплан», «Продовж речення», «Оксфордські дебати», дискусії тощо. Викликають зацікавленість навчальним предметом і такі творчі завдання, як: доповни сюжет, лист-звернення, залиш останнє слово для мене тощо.

Досить ефективними для розвитку підприємницьких якостей молодших школярів є використання різних форм ігрових технологій. На уроках, де запроваджують гру, ніколи не буває одноманітності, монотонності; реалізуються умови для всебічного розвитку особистості дитини, її здібностей. На уроках використовують різні ігри, серед яких є рольові ігри, які дають можливість школярам уявити себе експертами в певній сфері, підтвердити свої знання, уміння, які часто здобуваються завдяки методу випереджувальних завдань.

Метод проектів вважають однією із технологій розвитку ключових життєвих компетентностей молодших школярів, в тому числі й підприємницької. Адже учні, створюючи проект, вчаться критично мислити, чітко осмислювати, як саме і де можна використовувати набуті знання, продукувати нові ідеї, бути комунікабельним, постійно працювати над самовдосконаленням.

З метою формування підприємливості молодших школярів, їх економічного мислення, відповідної поведінки у бізнес-середовищі, окремих ділових якостей, здатності до оцінки власного потенціалу у галузі економічного життя вчителі можуть запропонувати учням наступні форми роботи:

- дискусії на проблемні теми економічного спрямування («Що краще купити: нову іграшку для малюка чи нові окуляри для бабусі?», «Для чого потрібно берегти своє здоров'я?» тощо);
- роздуми («Що найважливіше у житті?»);

- виконання тестових завдань («Що можна купити за гроші?», «Що неможливо купити за гроші?» та ін.)
- ділові ігри («Організація роботи дитячого кафе», «Реклама дитячого кафе» тощо);
- тренінги («Я їду в автобусі», «Найбільш економна хазяйка», «Чи знаєш ціни», «Аукціон знань» тощо)

Особлива увага, на нашу думку, повинна приділяється організації екскурсій на різноманітні підприємства та виробництво рідного міста (банк, музей, страхову компанію, магазини, ринок, пекарні, друкарні, перукарні тощо), зустрічей, бесід різноманітної тематики, у процесі яких під час вирішення проблемних ситуацій відбувається розвиток у школярів практичних умінь та навичок економічної поведінки: («Як взимку зберегти тепло?», «Наші потреби та можливості», «Потреби наших улюбленців», «Розподіл праці серед тварин: бджоли та мурашки» тощо). Молодші школярі повинні усвідомлювати залежність людини від природи, необхідність розумного використання природних багатств.

На уроках математики можна практикувати проведення хвилинок цікавої математики економічного спрямування, на яких в учнів формуватимуться уміння розраховувати раціональну покупку, школярі будуть знайомитися з різними професіями у сфері торгівлі, особливостями формуванням цін на товари; розв'язуватимуть задачі економічного змісту; вивчатимуть економічні терміни «заробітна плата», «витрати», «вартість», «прибуток», «збитки» тощо.

На уроках української мови та читання можна запропонувати провести лінгвістичні ігри економічного напрямку, типу:

- пригадати прислів'я та приказки з використанням різних економічних понять (наприклад, «гроші», «жадібність», «праця» та ін.);
- скласти список товарів для взуттєвого магазину (супермаркету, магазину продовольчих товарів тощо);

- підібрати спільнокореневі слова(праця–працелюбний, реклама – рекламист та ін.);
- розкрити смислове значення економічного поняття тощо.

У позакласній роботі можна використовувати різноманітні сюжетно-рольові ігри «Рекламна агенція», «Ми – дизайнери», «Супермаркет», «Модельна агенція», «Бюро архітекторів», у ході яких школярі із задоволенням імітують відтворення трудових процесів дорослих та одночасно відбувається ознайомлення з основами економіки. У процесі сюжетно-рольових ігор дидактичного спрямування відбувається моделювання реальних життєвих ситуацій, а саме: операції закупівлі-продажу, виробництва та збуту готової продукції та ін. Такі операції допомагають на практиці засвоїти знання складних економічних процесів. Адже, якщо школярі відчуватимуть відповідальність за свої вчинки у процесі гри, то це допоможе їм уникнути в майбутньому помилок у дорослому житті.

Обрання конкретного методу та способу його реалізації залежить від того, з якою групою школярів ми працюємо, які зацікавлення переважають у дітей, які є у них потреби і можливості. Отже, ми повинні вивчати та діагностувати учнів, у процесі розмов з ними, за допомогою спостережень та обміну думками з іншими педагогічними працівниками. Окрім цього, на вибір методу впливають наступні фактори, а саме: кількість учнів у класі, попередній досвід дітей, матеріально-технічне оснащення класу тощо.

2.4. Розвиток творчого мислення як основи формування підприємливості учнів в умовах Нової української школи

Багато дослідників вважають, що в основі підприємливості дитини лежать вроджені схильності, індивідуально-психологічні особливості, до яких відносяться такі основні властивості людини: стійка енергія для мислення та дії, тонке відчуття часу, здатність діяти в умовах невизначеності,

здатність до розумного ризику і самостійного прийняття рішення; ефективного спілкування. З іншого боку, розвитку підприємливості можна і потрібно сприяти. Підприємницька компетентність життя формується тоді, коли учні вміють аналізувати проблемні ситуації, формулювати гіпотези щодо їх вирішення, спілкуватися, висловлювати свою точку зору та відстоювати її, працювати в командах, вирішувати завдання, що виникають у повсякденному житті, дбаючи про безпеку діяльності.

Саме тому, на нашу думку, однією зі складових розвитку підприємливості учнів є розвиток їх творчого мислення. Щоб розвинути здатність генерувати ідеї, уроки у початковій школі мають бути побудовані так, щоб учні мали можливість зануритися у світ творчості, легко сприймаючи матеріал і одержуючи задоволення від навчання. Розвиток креативного мислення може сприяти розвитку підприємницького духу, здатності швидко реагувати на зміни та знаходити найкращий вихід із певних життєвих ситуацій. При цьому школярі прагнуть досліджувати різноманітні явища, пояснювати їх прояви та застосування у практичному житті, попереджати про можливі негативні наслідки. Розв'язання навчально-творчих пізнавальних завдань сприяє розвитку підприємництва учнів.

Справжнє життя вимагає від людини активного мислення. Вроджений інтелект не гарантує успіху. Часто люди з високим IQ потрапляють у пастку, оскільки витрачають більше часу на роздуми про проблему, часто ускладнюючи її. Таким чином, дитина із високим рівнем навчальних досягнень більшу частину контрольної роботи витрачає на креслення схеми до задачі, оскільки намагається зобразити відстані на схемі пропорційні числам, які їм відповідають. А для цього необхідно зробити відповідні обрахунки, які забирають багато часу, хоча таку схему можна було б відобразити умовно.

Отож, особистостям із високим рівнем розвитку інтелекту необхідно також тренувати навички творчого мислення, і не менш, ніж іншим, позаяк природний високий рівень інтелекту часом навіть може й заважати. Часто тестові завдання швидко виконують учні із середніми здібностями, тоді як школярі з високим рівнем розвитку інтелекту міркують над різними

варіантами відповідей, різними прийомами розв'язання завдань тощо.

Для розвитку нестандартного, творчого мислення слід використовувати технологію розвивального навчання. Організаційно-мотиваційна установка проводиться на початку уроку. На даному етапі для розвитку важливих підприємницьких якостей слід використовувати технологію проблемного навчання, коли за допомогою створення проблемної ситуації відбувається самостійний пошук школярами найоптимальніших шляхів розв'язання проблеми. Проблема ситуація на уроці спонукає пробудження інтересу в учнів до теми, стимулює активну діяльність на уроці і розвиває самостійність у пошуку додаткової інформації.

Далі можна використати евристичну бесіду, у процесі якої учні висловлюватимуть свої припущення, думки, висуватимуть певні гіпотези.

З метою активного залучення кожного учня до колективної діяльності, зокрема роботи у малих групах, доцільно впроваджувати інтерактивні технології, що дозволяє формувати в учнів такі важливі підприємницькі якості, як ініціативність, свободу, самостійність, здатність до прийняття рішень, вміння комунікувати, відстоювати власну думку. За допомогою роботи у команді учні вчаться взаємодіяти один із одним на засадах педагогіки партнерства, вирішувати потенційні конфлікти, набувати навичок міжособистісної комунікації, брати відповідальність за результати діяльності. На основі спланованих та продуманих дій, учитель може досягати взаємодії дитячої душі й розуму, тим самим навчаючи дітей мислити. Все це сприяє розвитку вільної та творчої особистості. Позитивні емоції, які школярі одержують у процесі використання інтерактивних технологій, сприяють зміцненню засвоєння знань, перетворюючи їх в уміння та навички. Уміле впровадження до будь-якого навчального предмета гри сприяє розвитку естетичних та творчих здібностей, робить уроки цікавими, живими, не нудними. Здобуті таким чином знання школярі використовують собі на користь, з метою поліпшення власного життя, своєї безпеки тощо. Одночасно відбувається різнобічне повторення матеріалу в різних його трансформаціях та формах. Ігри продукують атмосферу змагання,

дають змогу школярам активізувати свої знання, удосконалювати мислення та нарощувати творчий потенціал. Будь-яке інтерактивне завдання завершується підведенням підсумків, що дає учасникам змогу краще усвідомити сутність процесів та явищ. Таким чином, школярі мають можливість отримати цінний практичний досвід.

Невід'ємною складовою педагогічного процесу є проектна діяльність, яка прямо пропорційно спрямована на розвиток творчого мислення, яке необхідне не лише підприємцям, а й кожній людині, яка бажає досягти успіху. Позитивним чинником використання технології проектного навчання є його спрямування на розв'язування певної розумової проблеми із використанням різних способів творчої і дослідницької діяльності, яка може бути передумовою розвитку умінь самостійності у плануванні, організації та контролі власної діяльності.

Безсумнівно, збільшує можливості вчителя у розвитку творчого мислення учнів з метою формування їх підприємницької компетентності використання інформаційно- комунікативних технологій. На сучасному етапі розвитку освіти молодші школярі повинні вміти самостійно здійснювати пошук інформації з різноманітних джерел, обробляти її, перетворювати, працювати з комп'ютерними програмами. Використання ІКТ дає змогу ефективно розвивати навчально-пізнавальну активність молодших школярів, підвищувати їх інтерес до вивчення навчального предмета, сприяти розвитку творчого мислення, формуванню й удосконаленню навичок роботи з комп'ютером та різними гаджетами, розвитку навичок колективної діяльності й самостійного дослідження. За допомогою комп'ютера можна проводити різні практичні роботи, у процесі виконання яких школярі можуть самостійно змінювати вихідні параметри дослідів, здійснювати спостереження за змінами явищ, аналіз побаченого та робити відповідні висновки.

У практичній роботі розвивати творче мислення учнів зовсім непросто через низку негативних факторів, а саме: обмеженість в часі, наявність у дітей молодшого шкільного віку стану підвищеної тривожності, часта відсутність мотивації до навчання, бажання швидко віднайти рішення, наявність установки на конкретний спосіб вирішення завдання, непевненість у своїх силах.

Молодші школярі вчаться з бажанням, коли вони готові вчитися і є мотивація до навчання. Саме тому, спершу слід створити сприятливі умови для навчання й позитивний психологічний настрій. Діти із задоволенням виконують практичні завдання, тому що мають змогу відразу застосувати свої знання безпосередньо на практиці.

Учні успішно вчаться, коли вони навчають інших. Тобто, необхідно створити умови для взаємонавчання та взаємодопомоги, обміну досвідом, представлення своєї роботи у вигляді презентацій тощо. Молодших школярів необхідно вчити визнавати свої помилки, аналізувати свою діяльність, щоб із успіхом іти далі. Учні легше навчаються тоді, коли об'єкт навчання їм близький і стосується їх безпосередньо. Отож, потрібно надати їм можливість ділитися власним досвідом та спостереженнями розповідати про свої досягнення, віднаходити приклади з реального практичного життя.

Учні не можуть вивчити те, чого не розуміють. Тому доречно використовувати різні методи і форми роботи, що дозволять школярам сприйняти навчальний матеріал якнайкраще. Діти вчаться краще, коли відчувають підтримку дорослих, коли знання та вміння пристосовані до їх специфічних потреб і стилю навчання.

Отож, розвиток творчого мислення є основою формування підприємливості молодших школярів, однієї з ключових компетентностей життя, яка є необхідною для саморозвитку людини в розвиненому сучасному суспільстві. У Новій українській школі відбуваються інноваційні процеси та здійснюється постійний пошук нових методів і прийомів навчання, спрямованих на заохочення учнів пізнавати навколишній світ, підходити творчо до розв'язання будь-яких проблем та знаходити рішення в нестандартних ситуаціях. Саме тому, завдання розвитку творчої особистості, що ставиться перед освітнім процесом НУШ, є одним із найголовніших завдань сьогодення. Розвиток творчого мислення надасть можливість майбутнім громадянам України досягти бажаного результату в житті та самореалізуватися.

Висновки до другого розділу

Отож, проаналізувавши стан досліджуваної проблеми, ми дійшли висновку, що розвиток підприємливості молодших школярів є надзвичайно актуальною та важливою проблемою. Оновлений Державний стандарт загальної середньої початкової освіти, типові освітні програми під керівництвом О. Я. Савченко та Р. Б. Шияна ставлять перед Новою українською школою вимоги розвитку даної компетентності у молодших школярів як однієї із найважливіших для життя. Однак аналіз підручників з мовно-літературної та математичної освітньої галузі показав, що вони не містять в достатній кількості завдань та ідей для розвитку цього наскрізного вміння.

Окрім цього, проведене опитування серед вчителів початкових класів дало змогу з'ясувати, що лише третина з них час від часу працюють над розвитком підприємливості та фінансової грамотності учнів початкової школи. Також, слід зазначити, що аналіз відповідей вчителів, вказав на те, що значна частина з них погано орієнтується у методах і формах реалізації даної роботи, що свідчить про недостатню методичну підтримку вчителів з досліджуваної проблеми.

Діагностика рівнів сформованості підприємливості учнів початкової школи дала змогу визначити переважно середній рівень розвитку даної компетентності; показниками високого рівня володіє незначна кількість респондентів.

Відповідно до результатів дослідження нами було обґрунтовано організаційно-методичне забезпечення розвитку підприємливості молодших школярів.

Бачення ближчої до життя школи є конкретною і реальною метою освітньої політики. Щоб навчальна діяльність мала сенс, школа повинна готувати до життя. Життєвий успіх молодших школярів залежить від того, наскільки в нихбудуть розвинені ключові компетентності.

Навчання з використанням інтерактивних методів, а саме, методу проектів, розвиває у дитини потребу в ініціативності та підприємливості, а в дорослому віці – активної участі в громадському житті. Вчитися, для діяльності, – це одна із найголовніших аксіом Євросоюзу і визначник якості роботи сучасної школи. І саме компетентнісний підхід є найголовнішим інструментом реалізації даної мети.

ВИСНОВКИ

У результаті дослідження ми дійшли наступних висновків.

1. Розвиток підприємницької компетентності молодших школярів є надзвичайно актуальною потребою сьогодення. Пропагування і поширення цієї проблеми та розвиток підприємницької позиції та підприємливості у будь-якій діяльності є важливим кроком до становлення успішної України, для розвитку в учнів таких важливих якостей як критичне мислення, глибоке усвідомлення де, коли і як можна використовувати набуті знання, генерувати нові ідеї, бути комунікабельним, займатися самовдосконаленням.

2. Єдиної думки щодо визначення та характеристики поняття підприємливості як якості особистості немає. Багато науковців розглядають підприємливість як особливу суспільну якість особистості, яка проявляється через здатність людини до цілеспрямованої взаємодії з навколишнім середовищем.

Підприємливість розглядається як інтегральна якість особистості, яка має свою структуру, і розуміється як морально-вольова її якість, що проявляється у спроможності та вмінні людини швидко знаходити потрібні й оптимальні рішення, схильності до нових форм взаємин і діяльності та є актуальним запитом сьогодення, який покликана виконувати сучасна українська школа.

3. Метою нашого дослідження було вивчення стану проблеми розвитку підприємливості молодших школярів у практиці сучасної початкової школи та визначення рівня сформованості даної компетентності у дітей молодшого шкільного віку.

З метою дослідження правдивої картини обізнаності вчителів початкових класів з питанням формування підприємливості у молодших школярів нами було здійснено опитування серед педагогічних працівників. Нами були отримані наступні результати: 60% респондентів усвідомлюють сутність та важливість формування ключової компетентності, лише 40%

опитаних працюють над її формуванням фрагментарно, що підтверджує недостатню освіченість та методичну підтримку вчителів у формуванні підприємливості у молодших школярів.

Здійснивши анкетування батьків учнів початкової школи та проаналізувавши їхні відповіді, ми з'ясували, що думки батьків щодо важливості формування підприємливості не є однозначними. 65% опитаних вважають, що дана компетентність є важливою та необхідною, 35% респондентів не відзначають таку компетентність життєво необхідною. Окрім цього, слід зазначити, що багато хто з батьків не вважають себе фінансово грамотними та підприємливими.

Продіагностувавши рівень сформованості підприємливості та фінансової грамотності у молодших школярів, ми дійшли до наступних висновків: високий рівень продемонстрували 30% респондентів; показники середнього рівня мають 55% опитаних; початковий рівень визначено у 15 % школярів.

Отже, на основі аналізу чинних підручників та програми, дослідження стану обізнаності вчителів початкових класів, батьків молодших школярів щодо розвитку підприємливості в учнів, здійснення діагностики рівня сформованості підприємливості у здобувачів початкової освіти, ми дійшли висновку, що формування даної компетентності реалізовується не повною мірою.

4. Відповідно до результатів дослідження нами було розроблено методичний інструментарій щодо розвитку підприємливості учнів початкової школи в освітньому процесі.

Зокрема, нами було визначено основні принципи розвитку підприємливості молодших школярів в умовах Нової української школи, а саме:

- принцип залучення школярів до інтегрованої діяльності, завдяки якій можна забезпечити функціональність знань здобувачів освіти, з метою використання їх на практиці при вирішенні будь-яких життєвих

ситуацій, а інтеграція змісту навчальної програми є важливим чинником у розвитку не лише підприємливості учнів початкової школи а й інших ключових компетентностей;

- принцип зв'язку змісту уроку з реальним світом;
- принцип практичної цінності матеріалу, який вивчається, тобто інформація, яка вивчається на уроці повинна знаходити аргументи через реальні факти, у розіграних на уроці ситуаціях

5. У процесі дослідження нами було визначено роль активних методів та форм навчання як інструментів розвитку підприємливості дітей молодшого шкільного віку. Оскільки урок не є традиційним інформуванням, а знання не є мертвою інформацією, яка повинна бути готовою до відтворення будь-якої миті, дитина повинна вміти самостійно здобувати знання, і звичайно ж використовувати дані знання для створення оригінального продукту, що в майбутньому надасть змогу не тільки задовольнити її власні потреби, а й покращити життя навколишнім людям. Саме цим і зумовлено використання активних методів навчання у формуванні ключових компетентностей житті.

Плідною діяльністю школярів стає за умови взаємного навчання, що можливо реалізувати через роботу в групах, у процесі дискусій, селективного опрацювання інформації та ін. Також вчителів стануть у нагоді різноманітні методи навчання, які умовно можна класифікувати відповідно до бажаних ефектів:

- методи, які базуються на вміннях критично мислити, аналізувати, оцінювати й узагальнювати факти. З метою реалізації таких цілей можна використовувати: мозковий штурм, дискусія, робота з текстом-джерелом, метод проектів, ділові ігри та ін.;
- методи, які сприяють розвитку відповідальності, здійсненню вибору та прийняттю рішень з повним осмисленням наслідків цих рішень. Корисними для реалізації цієї мети є наступні методи: «дерево прийняття рішень», методи дискусії, дебати, «шість капелюхів»,

«критерійний покер», сюжетно-рольові ігри, екскурсії на різноманітні підприємства та виробництво тощо;

- методи, які сприяють розвитку уяви, базуються на емоціях і переживаннях школярів та продукують умови для активної дії. До таких методів можна віднести драматизацію, моделювання, рольову гру, «асоціативний куц», карти пам'яті.

б. За результатами дослідження нами було визначено, що основою розвитку підприємливості молодших школярів є розвиток їх творчого мислення. У сучасній школі відбуваються інноваційні процеси та йде постійний пошук нових методів і прийомів навчання, які змушують учнів пізнавати навколишній світ, підходити творчо до будь-яких проблем та знаходити рішення в нестандартних ситуаціях. Тому, основне завдання виховання творчої особистості, яке стоїть перед навчально-виховним процесом, є одним із найголовніших завдань сьогодення. Розвиток творчого мислення надасть можливість молодшим школярам як майбутнім громадянам України досягти в дорослому житті бажаного результату та самореалізуватися. У процесі навчання вчителю слід використовувати нетрадиційні уроки, технологію проблемного навчання, інтерактивні методи навчання, технологію проектного навчання та інформаційно- комунікативну технології, які найбільшою мірою сприяють розвиткові творчої активності молодших школярів. Як підтверджує аналіз педагогічної практики, процес формування творчого мислення молодших школярів на уроках у початковій школі великою мірою залежить від вчителя, а саме від того, яким чином він здійснює організацію навчання, які методи та засоби використовує у своїй роботі, які вправи пропонує школярам, і, звичайно, значною мірою від того, чи сам вчитель є творчою особистістю.

Формування підприємливості у дітей молодшого шкільного віку є актуальною потребою сьогодення. Пропагування даної проблеми щодо формування підприємницьких позицій та підприємливого способу мислення є важливим кроком до успіху України, для розвитку у наших дітей таких важливих якостей як критичне мислення, чітке усвідомлення де і як можна застосовувати набуті знання, вміння генерувати нові ідеї, бути комунікабельним, постійно самовдосконалюватися. Перспективними, на наш погляд, є питання застосування методів та форм роботи у формуванні підприємницької компетентності у дітей різного віку.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авер'янова Г. М. Кишенькові гроші як фактор економічної соціалізації підлітків. К.: НПУ ім. М. П. Драгоманова. Вип. 18, 2002. С.87
2. Авер'янова Г., Москаленко В. Особливості економічної соціалізації молоді в умовах трансформації українського суспільства. *Соціально-психологічний вимір демократичних перетворень в Україні* / За ред. Максименко С.Д., Циби В.Т. Шайгородського Ю.Ж. К: Український центр політичного менеджменту, 2003.
3. Барадія Н. Формування фінансової грамотності через впровадження педагогічних технологій. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2019. Випуск 23(том1).С.89-94.
4. Бевз В. Г. &Васильєва Д. В. (2018) Математика: підруч. для 1 класу закладів загальної середньої освіти. Київ: Видавничий дім «Освіта», 128с.
5. Бевз В. Г. &Васильєва Д. В. (2019) Математика: підруч. для 2 класу закладів загальної середньої освіти. Київ: Видавничий дім «Освіта», 144с.
6. Бевз В. Г. &Васильєва Д. В. (2020) Математика: підруч. для 3 класу закладів загальної середньої освіти. Київ: Видавничий дім «Освіта», 144с.
7. Біденко С. Як розповісти дітям про гроші. Х.:Вид.Група«Основа»,2019.128с.
8. Білова Ю. Поняття та структура підприємницької компетентності майбутніх фахівців економічного профілю. *Оновлення змісту, форми та методів навчання і виховання в закладах освіти: зб. наук. пр. Рівнен.держ.гуманіт.ун-ту*.2013.Вип.7(50).С.15–17.
9. Бобінська, Е., Шиян, Р., Товкало, М. (2014). *Уроки з підприємницьким тлом*. Варшава:Сова (Bobinska, E., Shyian, R., Tovkalo, M. (2014). *Lessons from an entrepreneurial background*. Warsaw: Owl)

- 10.Бонд Р. Фінансова грамотність та обізнаність в Україні: факти та висновки. *Проект USAID «Розвиток фінансового сектору» (FINREP)*. Київ, Грудень 2010. 42 с.
- 11.Боярцева А. В. Психологічні проблеми економічної соціалізації. *Педагогіка*. 2004. № 4. С. 12-18.
- 12.Варецька О. В. Духовно-економічне виховання молодших школярів на основі авторського курсу «Початки економіки»: Навчальний посібник для вчителів початкових класів (інших спеціальностей, які викладають курс «Початки економіки») та викладачів системи післядипломної педагогічної освіти: навчальний посібник—2-ге вид., доопрацьоване, перероблене. Запоріжжя: КПУ, 2015. 76 с.Рекомендовано МОН України як навчальний посібник для організаторів післядипломної педагогічної освіти, слухачів курсів підвищення кваліфікації педагогічних працівників та студентів вищих навчальних закладів, лист № 1/11-1635 від 11.03.2010р.
- 13.Варецька О.В. Підготовка учителів початкових класів до економічного виховання школярів у системі післядипломної педагогічної освіти: дис... канд. пед. наук: 13.00.04 / Варецька Олена Володимирівна. Запоріжжя, 2008.315с.
- 14.Варецька О.В. Застосування міжпредметних зв'язків програмового курсу початкової школи з економікою. *Початкова школа*.2005. №10.—С.17–20.
- 15.Великий тлумачний словник сучасної української мови. (2005). Київ: Ірпінь: Перун, 1728 с.
- 16.Гельбак, А. М. (2017). Формування підприємливості учня як ключової компетентності для життя: методичні рекомендації. Кропивницький: КЗ «КОППО імені Василя Сухомлинського».100с.
- 17.Дейнека О. С. Економічна психологія: *навчальний посібник*. К. 2000. 160 с.
- 18.Дембицька Н. Соціально-психологічні проблеми економічної соціалізації молоді. *Соціальна психологія*. 2008. №2. С.49-59.

- 19.Довгань А.І. Реалізуємо наскрізну лінію «Підприємливість та фінансова грамотність». *Економіка в школах України*.2018. №8(165).С.7-19.
- 20.Драйден Г. Революция в обучении: перевод с англ. / Гордон Драйден,ДжаннеттВос. М.:ООО«ПАРВИНЭ», 2003. 672с.
- 21.Дьюї, Дж. (1999). *Психологія і педагогіка мислення (Як ми мислимо)*. Москва (Devey, J.(1999).*Psychology and pedagogy of thinking (Howwethink)*. Moscow.)
- 22.Економічна соціалізація молоді: соціально-психологічний аспект / за заг. ред. В. В. Москаленко. К. : Укр. центр політ. менеджменту, 2008. 336 с.
- 23.Економічна соціалізація молоді: соціально-психологічний аспект / Загальна редакція В.В .Москаленко. Видання. К.: Український центр політичного менеджменту, 2008. 336 с.
- 24.Заїка А. (2018) Математика: підруч. для 1 класу закладів загальної середньої освіти. Тернопіль, 144с.
- 25.Зубіашвілі І. К. Ставлення до грошей як фактор економічної соціалізації старшокласників. *Автореф. дис.канд.психол.наук.- 19.00.05. Інститут психології ім. Г. С. Костюка НАПН України*. Київ. 2009. 16 с.
- 26.Іваній,В.,Муха,А.(2016).Формування ключових компетентностей учнів основної школи на уроках фізики з підприємницьким тлом. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*, 8(62), 33-43 (Ivanii,V.,Mukha,A.(2016).Formation of key competencies of students of the main school at the lessons of physics with entrepreneurial background. *Pedagogical sciences: theory, history, innovative technologies*, 8(62), 33-43).
- 27.Клочко В.Є. Ментальний простір як предмет професійно-психологічного осмислення. *Особистість в парадигмах та метафорах: ментальність – комунікація - толерантність*. Х. 2002. С.30-44.
- 28.Коберник О. Теоретико-методичні засади компетентнісного підходу в технологічній освіті. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми* : зб. наук. праць. Вінниця,2014.Вип.37. С.85–91.

29. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: Бібліотека освітньої політики/підзаг. ред. О.В.Овчарук. К.: «К.І.С.», 2004. 112с.
30. Концепція «Нова українська школа» /упоряд.: Л. Гриневич, О. Елькін, С. Калашнікова, І. Кобернік та ін.). К., 2016. 34с.
31. Концепція формування фінансової грамотності у початковій, основній та старшій школі. Проект. *Географія та економіка в рідній школі*. 2015. № 10. С.2-4.
32. Корчевська О. & Козак М. (2018) Математика: підруч. для 1 класу закладів загальної середньої освіти. Тернопіль, 112с.
33. Кроуфорд А. Технології критичного мислення. К.: Вид-во «Плеяди», 2006. 220с.
34. Кузьменко Ю. Формування компетентності «Підприємливість та фінансова грамотність»: сучасні орієнтири. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2018. №2(8). С.36-39.
35. Куриш Н.К. Використання підприємницького змісту в організації освітнього процесу закладу освіти. *Економіка в школах України*. 2018. №8(165). С.20-24.
36. Листопад Н. (2018) Математика: підруч. для 1 класу закладів загальної середньої освіти. Київ: УОВЦ «ОРІОН», 144с.
37. Листопад Н. (2019) Математика: підруч. для 2 класу закладів загальної середньої освіти. Київ: УОВЦ «ОРІОН», 160с.
38. Листопад Н. (2020) Математика: підруч. для 3 класу закладів загальної середньої освіти. Київ: УОВЦ «ОРІОН», 128с.
39. Ляшенко М. Формування підприємницької компетентності у майбутніх учителів технологій. *Наукові записки: зб. наук. пр. Кіровоград. держ. пед. ун-т імені В. Винниченка. Серія: Проблеми методики фізико-математичної і технологічної освіти*. Кіровоград, 2016. Вип.9.ч.3. С.51–54.

40. Міщенко О.О. Соціально-психологічні детермінанти економічної культури студентської молоді. *Автореф. дис.канд.психол.наук. - 19.00.05. Інститут психології ім. Г.С.Костюка НАПН України*. Київ. 2011. 19 с.
41. Морзе, Н., Балик, Н. (2015). Шляхи формування підприємницької компетентності майбутніх інформатиків. *Інформатика та інформаційні технології в навчальних закладах: науково-методичний журнал*, 1, 8–17.
42. Москаленко В. Соціально-психологічні засади економічної культури особистості. *Соціальна психологія*. 2007. № 4. С. 3-16.
43. Москаленко В. В., Шайгородський Ю. Ж., Міщенко О. О. Економічна культура особистості: соціально-психологічний аспект [монографія]. К.: Вид-во «Центр соціальних комунікацій», 2018. 348 с.
44. Муха, А.П., Каленик, М.В. (2018). Формування підприємливості на уроках фізики. *Фізико-математична освіта*, 4, 126-131 (Mukha, A.P., Kalenyk, M.V. (2018) Formation of entrepreneurship in physics classes. *Physics and Mathematics Education*, 4, 126-131).
45. Назаренко Г.А. Формування підприємницької компетентності учнів загальноосвітніх навчальних закладів у відповідності до вимог нових державних стандартів: [метод. посібник] Черкаси: ЧОПОПП, 2014. 68с.
46. Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи / упоряд. Л.Гриневич та ін.; заг.ред. М.Грищенко. К., 2016. 40с.
47. Пилипенко В. Є. Людина в ринковому суспільстві: орієнтації, поведінка, культура. К. : Фоліант, 2005. 224 с.
48. Підласий І.П. Практична педагогіка або три технології: інтерактивний підручник для педагогів ринкової системи освіти. К.: Видавничий Дім «Слово», 2004. 616с.
49. Підласий І.П. Продуктивний педагог. *Настільна книга вчителя*. Х. : Вид. група «Основа», 2010. 360с. (Серія «Настільна книга»).
50. Побірченко Н. А. Формування особистісної готовності учнів загальноосвітньої школи до підприємницької діяльності. К.: Знання, 2016. 126с.

51. Приходько В. М. Економічна культура сучасного українського суспільства: *Автореф. дис. канд. соціол. наук.: 22.00.03. Ін-т соціології НАН України*. К., 2005. 19с.
52. Професійна освіта. (2000). Словник. Київ: Вища школа. 280с.
53. Психологічний словник/за ред. В. Войтка. К., 1992. 215с.
54. Равлюк, Т. (2005). Діагностика та раннє виявлення творчих здібностей учнів. *Вісник університету Львів. Серія педагогічна*, 20, 112-118 (Ravliuk, T. (2005). Diagnosis and early detection of students' creative abilities. *University of Lviv Bulletin. Pedagogical series*, 20, 112-118).
55. Родигіна І.В. Компетентнісно орієнтований підхід до навчання. Х. : «Основа», 2008. 112 с. : іл. (Серія «Адміністратору школи»).
56. Романишина Н. Літературна освіта в економічному вимірі. *Дивослово*. 2020. №12. С.52-61.
57. Семенов О. Методична підготовка майбутніх учителів-словесників до формування в учнів основ підприємливості та ініціативності. *Фізико-математична освіта*. 2019. Вип.3(21). С.133-139.
58. Сковорцова С. & Онопрієнко О. (2019) Математика: підруч. для 2 класу закладів загальної середньої освіти. Харків: Видавництво «Ранок», 144с.
59. Сковорцова С. & Онопрієнко О. (2020) Математика: підруч. для 3 класу закладів загальної середньої освіти. Харків: Видавництво «Ранок», 128с.
60. Сучасний словник іншомовних слів: близько 20 тис. слів і словосполучень / [уклад.: О. Скопненко, Т. Цимбалюк]. К., 2006. 789с.
61. Терюкова Т.С. Економічні компетенції: сутність, структура і місце в системі ключових компетенцій. *Економіка в школі*. 2009. – № 3/4. С.12-15.
62. Філончук З. В. Підготовка вчителів у післядипломній освіті до формування економічної культури учнів основної школи: *автореф. дис.*

- на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти». Чернігів, 2012. 20 с.
63. Чернецька Т.І. Сучасний урок: теорія і практика моделювання : [навч. посібник]. К.: ТОВ «Праймдрук», 2011. 352 с.
64. Шинкарук, В.І. (2002). *Філософський енциклопедичний словник*. Київ: Абрис (Shynkaruk, V.I. (2002). *Philosophical encyclopedic dictionary*. Kyiv: Abrys).
65. Шпак О. Теоретичні аспекти фінансового виховання, як основи формування соціально та економічно активної особистості. *Молодь і ринок*. 2016. №9(140). С.6-10.
66. Щедрина О. Б. Дослідження економічних уявлень у дітей. *Психологія*. 2019. № 2. С.157–164
67. Як стати майстерним педагогом: [навчально-методичний посібник] / кол. авт. : В.Ш. Ковальчук, Л.М. Сергеева та ін. За заг. ред. Л.І. Даниленко. К., 2007. 184 с.
68. Edward, N. (1992). *Trening Twórczości*. Polskie Towarzystwo Psychologiczne. Pracownia Wydawnicza. Olsztyn (Edward, N. (1992). *Creativity Training*. Polish Psychological Association. Publishing Laboratory. Olsztyn.)
69. Gibb, A. (1998). *Entrepreneurial Core Capacities, Competitiveness and Management Development in the 21st Century*. Durham: DUBS.
70. Tolentino, A. (1998). *Training and Development of Entrepreneurs- Managers of Small Enterprises: Pointers and Lessons Learned*. Geneva: International Labour Organization.

Електронні ресурси

71. Державний стандарт базової середньої освіти (затверджений 30 вересня 2020 р.). Режим доступу: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-deyaki-pitannya-derzhavnih-standartiv-povnoyi-zagalnoyi-serednoyi-osviti-i300920-898>
72. Державний стандарт початкової освіти (затверджений 21.02.2018 р. постановою 87 Кабінету Міністрів України). Режим доступу:

- <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/688-2019-%D0%BF#Text>
73. Закон України «Про освіту» (2017). Режим доступу:
https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/214_5-19#Text
74. Hari Karyono Leading Entrepreneurship Education-Based Primary Schools.
Retrieved from <https://download.atlantis-press.com/article/25883512.pdf>
75. Bacigalupo, M., Kampylis, P., Punie, Y., VandenBrande, G. (2016). *EntreComp: The Entrepreneurship Competence Framework*. Люксембург: Publication Office of the European Union; EUR 27939 EN; doi:10.2791/593884. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://surl.li/imap>
76. Три ідеї творчих проєктів на уроках, що зацікавляють старшокласників. *Онлайн-медіа про освіту та виховання дітей в Україні «Освіторія»*. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://surl.li/icrf>
77. Фінансова грамотність, фінансова інклюзія та фінансовий добробут в Україні. Результати дослідження / *Проект USAID «Трансформація фінансового сектору»*. Київ, Україна: USAID, 2019 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://surl.li/icrk>
78. Ліскович О. Структура та сутність підприємницької компетентності учнів у контексті навчання фізики Україна-Польща : економічні та соціальні виклики 2030: електрон. зб. матер. *Міжнар. міждисцип. конференції (Варшава, 30 червня–2 липня 2017р.)*. Варшава, 2017. С.118–121. URL: <http://www.iiasc.org/wp-content/uploads/2017/11/eb39fe803a4d7e819fb2f412cd0a050e.pdf>.
79. Педагогічна Конституція Європи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.arpue.org/index.php/ru/hlavnaia/104-pedagogicheskaya-konstitutsiya-evropy/141-pedahohichna-konstytutsiia-yevropy-1>.
80. Матвійчук, В.В. *Формування та розвиток творчих здібностей учнів*. Режим доступу: <http://www.rzhyschiv-osvita.edukit.kiev.ua/Files/downloads/%D0%A0%D0%BE%D0%B1%D0%BE>

<http://www.rzhyschiv-osvita.edukit.kiev.ua/Files/downloads/%D0%A0%D0%BE%D0%B1%D0%BE%D1%82%D0%B0%20%D0%9C%D0%B0%D1%82%D0%B2%D1%96%D0%B9%D1%87%D1%83%D0%BA%2C%2C%2C..docx>.

(Matviichuk, V.V. *Formation and development of students' creative abilities*.

Retrieved from: [http://www.rzhyschiv-](http://www.rzhyschiv-osvita.edukit.kiev.ua/Files/downloads/%D0%A0%D0%BE%D0%B1%D0%BE%D1%82%D0%B0%20%D0%9C%D0%B0%D1%82%D0%B2%D1%96%D0%B9%D1%87%D1%83%D0%BA%2C%2C%2C..docx)

[osvita.edukit.kiev.ua/Files/downloads/%D0%A0%D0%BE%D0%B1%D0%BE%D1%82%D0%B0%20%D0%9C%D0%B0%D1%82%D0%B2%D1%96%D0](http://www.rzhyschiv-osvita.edukit.kiev.ua/Files/downloads/%D0%A0%D0%BE%D0%B1%D0%BE%D1%82%D0%B0%20%D0%9C%D0%B0%D1%82%D0%B2%D1%96%D0%B9%D1%87%D1%83%D0%BA%2C%2C%2C..docx)

[%B9%D1%87%D1%83%D0%BA%2C%2C%2C..docx](http://www.rzhyschiv-osvita.edukit.kiev.ua/Files/downloads/%D0%A0%D0%BE%D0%B1%D0%BE%D1%82%D0%B0%20%D0%9C%D0%B0%D1%82%D0%B2%D1%96%D0%B9%D1%87%D1%83%D0%BA%2C%2C%2C..docx).

81. Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року. Розпорядження КМУ № 988-р від 14.12.16 року. Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://www.kmu.gov.ua/control/uk/cardnpd?docid=249613934>.
82. Рябова О.Б. Проект «Фінансова грамотність» в Україні: досягнення та перспектива. *Електронний ресурс*. Режим доступу: <https://imzo.gov.ua/2016/10/03/rozbudova-ekonomichnoyi-osviti-ta-formuvannya-osnov-finansovoyi-gramotnosti-uchnivskoyi-molodi/>.
83. Муха, А. П. *Розробка уроку з фізики з підприємницьким тлом. 7 клас. Тема: Інерція, інертність*. Режим доступу: <http://annamuhasumy.blogspot.com/p/blog-page.html>.) (Mukha, A.P. *Developing a lesson in physics with entrepreneurial background. Grade 7. Topic: Inertia, inertness*. Retrieved from: <http://annamuhasumy.blogspot.com/p/blog-page.html>.)

ДОДАТКИ

Додаток А

АНКЕТА ДЛЯ ВЧИТЕЛІВ

«Стан сформованості уявлень вчителів початкових класів про ключову компетентність «підприємливість та фінансова грамотність»»

1. Стаж роботи
2. Що Ви розумієте під компетентністю «підприємливість та фінансова грамотність»?
3. Які методи і форми формування даної ключової компетентності Ви використовуєте?
4. Які з них Ви вважаєте найбільш ефективними?
5. Які труднощі виникають у процесі формування підприємливості та фінансової грамотності»?

Додаток Б

Шановні батьки! Просимо відповісти на запропоновані запитання для проведення дослідження. Надана інформація конфіденційна і буде використана тільки у рамках нашої роботи. Щиро дякуємо за розуміння та співпрацю!

1. Чи потрібно розповідати дітям про гроші?
  - Так
  - Ні.
2. Чи потрібно дітей знайомити з економікою?
  - Так.
  - Ні.
3. Як Ви ставитеся до бажання дітей мати власну скарбничку?
  - Позитивно.
  - Негативно.
4. Чи повинні учні початкової школи мати кишенькові гроші?
  - Так.
  - Ні.
5. Чи бере ваша дитина участь у плануванні майбутніх покупок?
  - Так.
  - Ні.
6. Чи знають діти професії батьків?
  - Так.
  - Ні.
7. Чи знає ваша дитина, на що витрачаються гроші?
  - Так.
  - Ні.
8. Чи розказуєте ви дитині, звідки беруться гроші?
  - Так.
  - Ні.
9. Чи вважаєте ви себе фінансово грамотною особистістю?
  - Так.
  - Ні.
10. Чи помічаєте ви у своїй дитини риси підприємливої особистості?
  - Так.
  - Ні.

Додаток В

Опитувальник на виявлення рівня сформованості підприємливості і фінансової грамотності учнів третього класу

БЛОК 1.

1. Як ти думаєш, що означають такі слова:

товар _____

потреба _____

ринок _____

бажання _____

гроші _____

банк _____

реклама _____

виробництво _____

дохід _____

податок _____

конкуренція _____

2. На кінець навчального року у твоїх зошитах залишилися порожні листи, як ти вчиниш:

- а) використаєш порожні листочки у якості чернеток;*
- б) порадишся зі старшими як краще вчинити;*
- в) викинеш не задумуючись, так як до школи ще не скоро.*

3. Коли ти повертаєшся додому зі школи, то одразу:

- а) переодягаєшся;*
- б) миєш руки і сідаєш їсти;*
- в) кидаєш рюкзак де заманеться і йдеши гуляти з друзями.*

4. Що знаходиться на твоєму робочому столі?

- а) тільки найнеобхідніші речі;*
- б) все що завгодно, навіть не можу пояснити;*
- в) навіть не пам'ятаю.*

БЛОК 2.

1. Я витрачаю багато часу на вирішення будь-якої проблеми

- 1. завжди;
- 2. зазвичай;

3. *іноді;*
4. *рідко;*
5. *ніколи.*

2. Я виконую необхідні завдання вчасно

- a) *завжди;*
- b) *зазвичай;*
- c) *іноді;*
- d) *рідко;*
- e) *ніколи.*

3. Мене дратує, коли хтось неякісно виконує будь-яку роботу

- a) *завжди;*
- b) *зазвичай;*
- c) *іноді;*
- d) *рідко;*
- e) *ніколи.*

4. Якщо у мене багато домашнього завдання, то я розподіляю його.

- a) *завжди;*
- b) *зазвичай;*
- c) *іноді;*
- d) *рідко;*
- e) *ніколи.*

5. Я вмію змусити інших підтримувати мої погляди

- a) *завжди;*
- b) *зазвичай;*
- c) *іноді;*
- d) *рідко;*
- e) *ніколи.*

6. Я завжди доводжу справу до кінця.

- a) *завжди;*
- b) *зазвичай;*
- c) *іноді;*
- d) *рідко;*
- e) *ніколи.*

7. Я тримаю свої обіцянки.

- a) *завжди;*
- b) *зазвичай;*
- c) *іноді;*
- d) *рідко;*
- e) *ніколи.*

8. Я думаю, що виконую завдання краще інших

- a) *завжди;*
- b) *зазвичай;*
- c) *іноді;*
- d) *рідко;*
- e) *ніколи.*

9. Я не люблю починати щось нове.

- a) *ніколи;*
- b) *рідко;*
- c) *іноді;*
- d) *зазвичай;*
- e) *завжди.*

10. Я змінюю свою думку, якщо вона відрізняється від думки моїх друзів

- a) *ніколи;*
- b) *рідко;*
- c) *іноді;*
- d) *зазвичай;*
- e) *завжди.*

11. Я злюся, коли виявляюся неправим

- a) *завжди;*
- b) *зазвичай;*
- c) *іноді;*
- d) *рідко;*
- e) *ніколи.*

12. Якщо під час виконання роботи виникає яка-небудь перешкода, я всеодно намагаюся виконати її, як було заплановано.

- a) *завжди;*
- b) *зазвичай;*
- c) *іноді;*
- d) *рідко;*
- e) *ніколи.*

13. Я люблю виконувати тільки ті завдання, які точно знаю як виконуються

- a) *ніколи;*
- b) *рідко;*
- c) *іноді;*
- d) *зазвичай;*
- e) *завжди.*

14. Я ніколи не буваю повністю задоволений тим, як виконане будь-яке завдання

- a) *завжди;*
- b) *зазвичай;*
- c) *іноді;*
- d) *рідко;*
- e) *ніколи.*

Інструкція для обробки тесту на підприємливість

Для питань першого блоку відповіді мають такі значення:

- a) –3 бали
- b) –2 бали
- c) – 1бал

Для питань другого блоку відповіді мають такі значення:

- a) –5 балів
- b) –4 бали
- c) –3 бали
- d) –2 бали
- e) – 1 бал

Далі пропонуємо докладну інструкцію щодо обробки результатів анкетних даних тесту на підприємливість та фінансову грамотність.

1. Впишіть бали самооцінки до таблиці напроти відповідним номером питання. Зауважте, що питання розділено на 2блоки, а номери розташовуються по порядку в стовпчик.

2. Складіть бали у рядок «Всього».
3. Проведіть корекцію підрахунків. Фактор корекції (відповідь на запитання 1) показує, чи не намагалися ви зобразити себе занадто добре.
4. Відніміть від загальної кількості балів результат 11- го питання, помноженого на 2, та отримане значення запишіть у рядок "Результат".

У висновку перенесіть, результат на наступну схему, щоб найточніше уявити ваш загальний рівень підприємливості та фінансової грамотності.

Номер питання	Оцінка
Блок1	
1	
2	
3	
4	
Блок2	
1	
2	
3	
4	
5	
6	
7	
8	
9	
10	
12	
13	
14	
Всього:	
Корекція:	
11	
Результат:	

Додаток Г

Оцінка шкільної мотивації (за Н.Г. Лускановою)

Мета: з'ясувати ставлення здобувачів освіти до школи та освітнього процесу, емоційне налаштування щодо шкільних ситуацій.

Анкета може бути використана при груповій діагностиці: анкета у друкованому вигляді роздається учасникам освітнього процесу, де вони відмічають найбільш підходящі відповіді.

Запитання анкети:

- 1) Чи подобається тобі у школі?
  - a) не дуже;
  - b) подобається;
  - c) не подобається.
- 2) Коли ти вранці прокидаєшся, то завжди із задоволенням ідеши до школи чи тобі частіше хочеться залишитися вдома?
  - a) частіше хочеться залишитися вдома;
  - b) буває по-різному;
  - c) іду з радістю.
- 3) Якби твій вчитель сказав, що завтра до школи приходити не обов'язково і за бажання ти можеш залишитися вдома, то ти б пішов(ла) до школи чи залишився (лась) вдома?
  - a) не знаю;
  - b) залишився (лась) вдома;
  - c) пішов(ла) до школи.
- 4) Чи подобається тобі, коли у тебе скасовують якийсь урок?
  - a) не подобається;
  - b) буває по-різному;
  - c) подобається.
- 5) Чи хотів(ла) би ти, щоб тобі не задавали домашніх завдань?
  - a) хотів (ла) б;
  - b) не хотів (ла) б;
  - c) не знаю.
- 6) Чи хотів (ла) б ти, щоб у школі залишилися лише перерви?
  - a) не знаю;
  - b) не хотів(ла) б;
  - c) хотів(ла) б.
- 7) Чи часто ти розповідаєш про школу батькам?
  - a) часто;
  - b) рідко;
  - c) не розказую взагалі.
- 8) Чи хотів (ла) б ти, щоб у тебе був менш строгий вчитель?
  - a) точно не знаю;
  - b) хотів (ла) б;
  - c) не хотів (ла) б.

Додаток Д

Завдання для молодших школярів з розвитку підприємливості

М.С. Вашуленко у своєму підручнику пропонує завдання на формування та аналіз явища ощадливості за допомогою твору Г.Джемули «Як Андрійко вчився заощаджувати?», торкаючись при цьому теми марнотратства; серед завдань з української мови зустрічається перелік слів «фінанси, кошти, гроші» та стоїть завдання з'ясувати, антоніми ці слова чи синоніми, тут же ж обговорюється прислів'я «За гроші розуму не купиш». Крім цього, є завдання на створення реклами з додатковими умовами, рекламного плакату, слоганів до журналів та дослідження історії успіху відомих людей (див.рис.2.2.).

Напишіть слоган (текст реклами) для одного з журналів.

Створіть рекламний плакат про Україну.

Рис. 2.2. Приклад роботи на формування підприємливості та фінансової грамотності у підручнику М.С.Вашуленко, Н.А.Васильківська

У першій частині підручника автора М. Д. Захарійчук передбачена робота з грошовими одиницями, знайомство з українською гривнею, а у другій частині авторів Н.І.Богданець-Білоskalенко, Ю.М.Шумейко необхідні нам завдання і зовсім відсутні.

Навчальний комплект «Української мови та читання» для третього класу І.О.Большакової, М.С.Пристінської вичерпується завданням щодо аналізу реклами та об'єктивної оцінки розпродажу, а також роботою над твором «Як бюджет ми формували», що допомагає учасникам освітнього процесу розібратися з поняттями: бюджет, податки, пенсії, заробітну плату та дохід. У підручнику для третього класу Л.О.Варзацької, Т.О.Трохименко; М.І.Чумарна «Українська мова та читання» (у 2-х частинах) очевидних завдань на формування підприємливості та фінансової грамотності нам відшукати не вдалося.

Найбільш змістовна та ґрунтовна робота щодо формування підприємливості і фінансової грамотності, на нашу думку, прослідковується у підручнику Г.М.Сапун (у 2-х частинах), де за допомогою твору «Лялька»

С.Дяченко здобувачі освіти мають змогу познайомитися з таким явищем, як благодійність; створюють рекламний буклет; за допомогою української народної казки «Як кіт чоботи купував» вчаться бути обачними та не натрапити на фінансове шахрайство; з'ясовують значення слова «банкнота» та працюють над фотоколажем «Відомі українці, зображені на банкнотах». Працюють з термінами «банкір», «купюра», «валюта»; створюють та рекламують власний продукт - книжечку; створюють власну афішу. На прикладі головного героя статті Г. Терещук «Біатлон – це те, що дуже люблю» розвивають необхідні риси підприємливої особистості: не здаватися на шляху до цілі, шукати вихідз будь-якої життєвої ситуації.

Дослідивши підручник з української мови Н. Кравцової, ми віднайшли завдання щодо реклами власної фірми та аналізу крилатих висловів, пов'язаних з фінансами.

У підручнику О.Л.Іщенко, А.Ю.Іщенко «Українська мова та читання» здобувачі освіти розбирають поняття реклами та для чого вона існує, готують презентації улюблених книжок, знайомляться з деталями купівлі квитків на потяг, організовують незвичайну забаву та пишуть до неї оголошення, говорять про особисті здібності, які допоможуть стати успішними у майбутньому. Аналізуючи навчальний комплект Г.С.Остапенко для 3 класу, нами було помічено завдання, що можуть бути використані під час формування підприємливості і фінансової грамотності, наприклад після прочитання твору «Ярмаркова метушня» за мотивами казки Зірки Мензатюк «Ярмарок» дітям пропонують підготуватися до ярмарки, створити власну валюту та позмагатися в номінації на найкращого продавця; у темі 22 тижня «Хто шукає, той знайде» знайомляться з альтернативною валютою та взаємодіють з учнями старших класів для отримання необхідної інформації; за допомогою твору «Коли це було?» аналізують, як чинити не варто зі скарбами; працюють у команді та створюють новини.

Працюючи з 2-ю частиною комплекту автора О.Я.Савченко, можна поговорити з дітьми про гроші, інтерпретуючи текст Т.Череп-Пероганич «Колядка»; у першій ж частині здобувачі освіти мають змогу познайомитися з парками атракціонів Харкова та прорахувати бюджет головних героїв, а ще працюють над рекламним щитом та плакатом.

Підручник «Українська мова та читання» (у 2-х частинах) М.І.Чабайовська, Н.М.Омельченко, В.В.Синільник передбачає роботу з такими термінами: «реклама», «соціальна та комерційна реклама», пропонуються також вправи на визначення виду реклами та передбачено створення власної.

Казка «Колобок» для підвищення рівня фінансової грамотності молодших школярів

Жили собі дід та баба, і дожились до того, що хліба немає в хаті.

Дід каже бабі: «Спечи мені колобок!», а баба у відповідь: «Що ж я спечу, якщо борошна нема?».

Дід: «Подивись у коморі, там має бути борошно» (перед цим дід зібрав врожай, завіз його на млин, змолв пшеницю та отримав борошно).

Прийшла баба з комори і каже: «Діду, ми зможемо випікати 1000 таких колобків і матимемо додаткові кошти!»

І створили герої приватне підприємство «Колобок», директор та відповідальний за витрати – дід, а за випікання колобочків відповідальна – баба.

Мета: отримати прибуток та робити добро людям (нагодувати).

Ціль: створити прибуткове підприємство, яке приносить кошти власникам підприємства та державі.

Головне завдання підприємця: збільшення грошей для розвитку виробництва та отримання прибутку з кожного колобка.

Щодо технології виготовлення продукту бабка використала стародавні рецепти, щоб створити «колобка» аналогів якому немає в усьому світі та використали для цікавого дизайну інтернет-ресурси. Майбутні підприємці вирішили порахувати, яка собівартість одного колобка для виготовлення якого необхідно:

вода – 1 грн.

борошно – 2 грн.

олія – 1 грн.

цукор – 2 грн.

сіль – 2 грн.

дріжджі – 1 грн.

Собівартість колобка - ?

- Читання умови завдання учнем, потім вчителем.

- Про що розповідається в задачі?

- Що запитується в умові?

- Чи можемо ми відразу відповісти на умову задачі?

- Дізнаємося вартість винограду за допомогою дії

Розв'язання

Собівартість = вода+борошно+олія+цукор+сіль+дріжджі

$$\text{Собівартість} = 1+2+1+2+2+1=9 \text{ грн}$$

Порахувавши вартість такого виробу, працівники вирішили, що це такий вид діяльності буде прибутковим і вирішили виготовляти продукт (таким чином діти підрахують вартість одного колобочка, який виготовлятимуть бабуся та дідусь).

І раптом мікропідприємство дізналось, що на сусідній вулиці родина Галушок виготовляє подібну продукцію – булочки. Отже, у фірми з'явився конкурент і потрібно прикласти багато зусиль, щоб отримати першість на ринку, необхідно негайно створити рекламу.

На рекламу дід затратив 100 гривень, тому цю вартість необхідно рівно розподілити між 50 колобочками. Також збільшилася й собівартість одного колобка, тому до її суми потрібно додати вартість реклами.

$$\text{Частка вартості реклами на одного колобка} - 100/50=?$$

$$\text{Частка вартості реклами на одного колобка} - 100/50=2 \text{ грн}$$

Вартість колобка = собівартість колобка + частка вартості реклами на одного колобка

$$\text{Вартість колобка} = 9 + 2 = 11 \text{ грн}$$

Підприємство «Колобок» вирішило найняти працівників: «Лисичку» – в якості реалізатора (адже вона хитра і в її цілях збільшувати продаж продукції), «Ведмідь» - охоронець та «Вовк» - помічник (адже не мав освіти).

Споживачами колобочків стануть усі мешканці села та лісу, баба розраховувала залежно від кількості споживачів обсяг продукції на день, яку потрібно виготовляти, щоб усю продати і не мати надлишку фірмової продукції. Також доцільно врахувати всі ризики: неврожайність року, інфляцію, неповну реалізацію продукції.

Ціна колобочка, який продавали на ринку, склала 12 гривень. Необхідно визначити чи отримали вони прибуток.

Для цього потрібно від ціни одного колобочка відняти його вартість.

$$12 - 11 = 1 \text{ грн}$$

Отже, підприємство «Колобок» є ефективним, оскільки отримувало від своєї діяльності прибуток.

Підприємство «Колобок» успішно функціонувало на ринку, було сильним конкурентом та улюбленою продукцією споживачів, а все, тому що врахувало смаки та уподобання клієнтів, умови ринку.

Дидактична гра «Обчисли ціну покупки»

Мета: закріплення додавання, віднімання та порівняння чисел.

Хід гри

Вчитель демонструє корзинку із товарами-картками. Кожен учень підходить до корзинки і витягує товар, на якому написано число. Його завдання полягає в обчисленні вартості покупки. Учень обирає по три позиції товарів, після того, як всі школярі визначають вартість товарів, об'єднуються в групи по 5 осіб. У кожній групі визначають найдорожчий та найдешевший товар, створюють «ланцюжок товарів» від найдорожчого до найдешевшого.

Дидактична гра «Ресторан»

Мета: познайомити учнів із поняттям собівартість за допомогою додавання та порівняння чисел.

Хід гри

Вчитель розповідає учням, що сьогодні вони стануть власниками ресторану. Їх завдання придумати основну страву, сформувавши її ціну та собівартість. Діти діляться на 3 групи. Кожній групі вчитель роздає картки з продуктами, які є інгредієнтами страви. Завдання учнів додати всі цифри на картках, і таким чином сформувавши собівартість страви та придумати ціну. Завдання можна диференціювати, найсильніша група отримує більше продуктів, а слабша менше (і при цьому кожна група є рівною між собою).

Також можна створити індивідуальні завдання, наприклад створення малюнку-реклами страви, придумування назви ресторану та страви.

1 група – Борщ (картки: буряк, картопля, капуста, квасоля, морква, м'ясо, цибуля, помідори, вода)

2 група – Вареники (борошно, яйце, вода, вишні)

Дидактична гра «Знайди місце на полиці»

Мета: навчити учнів класифікувати предмети за спільними ознаками та закріпити знання із додавання та віднімання.

Хід гри

Перед кожним учнем знаходяться картинки-товари, які належать до певної групи товарів. Дитина має виконати наступні завдання:

- по класифікувати товари за групами «Молоко», «Овочі», «Фрукти», «Солодощі», «Іграшки»;
- визначити вартість товару у певній групі (на кожній картинці зі зворотньої сторони приклад);
- знайти найдешевший та найдорожчий товар на полиці.

Дидактична гра «Аукціон»

Мета: розвиток у дітей здатності до аналізу, синтезу, узагальнення, уміння розмірковувати та робити висновки. Узагальнити знання про геометричні фігури.

Обладнання: Трикутники, картки із кутами, годинники, квадрат, коло, круг, молоток.

Форма проведення – гра «Аукціон».

Хід гри

Вступне слово вчителя. Сьогодні на уроці відбудеться справжній аукціон. А чи знаєте ви значення слова аукціон? Аукціон – розпродаж майна, під час проведення якого власником лоту стає той, хто запропонує найвищу ціну. Тема нашого аукціону – «Геометричні фігури».

Всі присутні у класі стають учасниками аукціону. Ви будете аукціонерами, адже зможете придбати лот, а товаром будуть геометричні фігури. І, як на будь-якому аукціоні, у нас є свої правила: лот може купити акціонер, який дасть відповідь на питання. Проте у разі, якщо відповідь буде не точна, її можна доповнювати. Аукціоніст після кожної відповіді буде

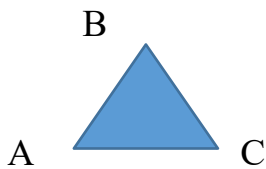
вдаряти у гонг до трьох разів, поки не з'явиться акціонер, який зможе доповнити відповідь. Товар буде продано після третього удару.

Необхідно призначити акціоніста, помічника та людину, яка слідкуватиме за тим, хто перший підніме руку.

1. Учні обирають аукціоніста та помічника, який слідкує, хто перший підняв руку.
2. Проведення аукціону геометричних фігур.

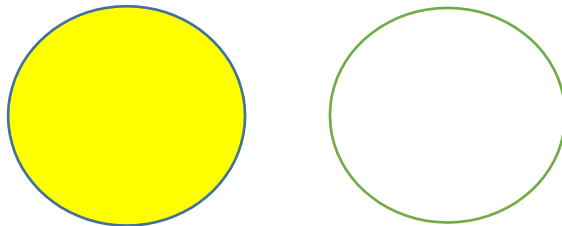
Лот №1

Який трикутник зображено на рис., та чому його так називають?
(гострокутний)

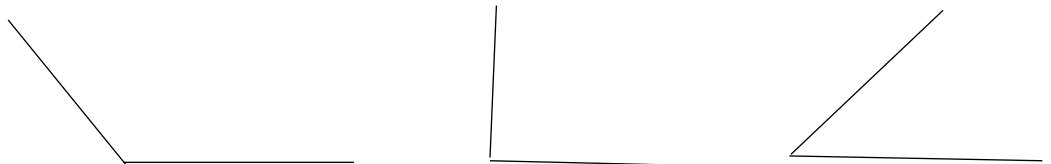
Лот №2

Чим відрізняється круг від кола?

Лот №3

Де на рисунку зображено гострий кут?

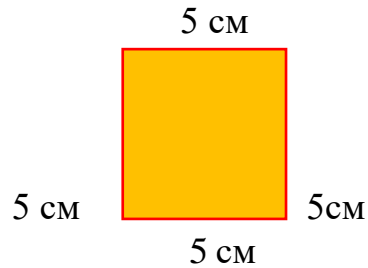
Лот №4

Виберіть годинник, цифри якого утворюють тупий кут.

Лот №5

Обчислити периметр зображеної фігури

4. Підсумок.

Отже, аукціон завершено. Ми пригадали інформацію про геометричні фігури та ознайомились із умовами проведення аукціону, стали його учасниками.

Дидактична гра «Реклама»

Мета: узагальнення знань про рекламу, повторення матеріалу додавання та віднімання чисел.

Хід гри

Кожній дитині вчитель роздає «рекламу»-картинку. Діти розв'язують завдання на картці і обмінюються із товаришем для перевірки правильності розв'язання «реклами».

	$6 + 4 + 5$
	$13 - 3 + 10$
	$18 - 7 + 8$
	$13 + 7 - 8$
	$10 + 6 - 5$
	$5 + 5 + 4$
	$12 + 6 + 2$
	$19 - 7 + 1$
	$20 - 5 + 4$
	$8 + 5 + 3$
	$10 + 10 - 6$
	$19 - 7 + 2$